

Klaus Holzkamp

Daglig livsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept¹

(med introduktion af Ole Dreier)

Summary:

Everyday conduct of life as a basic concept in a science of the subject.

In the everyday world the conduct of life of individuals, their routine but nevertheless active coordination of different areas of their existence, is "depublicized", but still tacitly taken into consideration. Psychology and psychoanalytic therapy both tie their discoveries to certain privileged standards which are blind to the conduct of life of their clients and experimental subjects. In both cases, the discipline's Archimedean perspective can only be overcome when clients as well as experimental subjects are allowed to play an active part in research into an analysis of their conducts of life. Critical Psychology is a psychology from the standpoint of the subject. Holzkamp uses this background to reinterpret concepts from the "Project conduct of life" in Munich (such as "relative autonomy" and "individualization") in such a way that individuals can understand the alternative between changing or accepting given conditions as an expression of the tension between improving the quality of their lives and their own defensive resistance to threats.

Introduktion: Om Holzkamps arbejde med livsførelse

Efter sin bog om en subjektvidenskabelig teori om læring (Holzkamp, 1993, jf. Sauermanns (1997) introduktion i Nordiske Udkast) var det først Holzkamps plan at fortsætte med empiriske studier af læring. I stedet blev det til et nyt stort bogprojekt om daglig livsførelse, som han fortsatte med under sin sygdom til kort før sin død 1.11.95. Han efterlod den følgende artikel og et andet råmanuskript på godt 100 tryksider, vi offentliggjorde i et bind af Forum Kritische Psychologie med efterladte skrifter (Holzkamp, 1996). I den oversatte artikel peger Holzkamp på, at beskæftigelsen med konkrete studier af læring fik ham til at indse, at der måtte udvikles en teori om daglig livsførelse, som læring må forstås som en del af. Der er yderligere to grunde til denne indsigt:

① Vi havde i ca. 10 år arbejdet med udviklingen af en kritisk-psykologisk udforskning af psykologpraksis med dens problemer og mulige udvikling, bl.a. organiseret i et samarbejde mellem forskere og praktike-

¹ Oversat af Ole Dreier efter: Klaus Holzkamp 1995: Alltägliche Lebensführung als subjektwissenschaftliches Grundkonzept, *Das Argument* 37(6), 212, 817-846.

re i de såkaldte "teori-praksis-konferencer", som jeg ledede, og hvor mit projekt, Holzkamp henviser til i artiklen, blev fremlagt flere gange. Vi var især optaget af at forstå psykologers praksis i forhold til de samfundsmæssige praksisstrukturer, de bevæger sig rundt i for at udføre deres daglige arbejde. Vi lagde særlig vægt på at analysere de problemer, der hermed viste sig, og de handlemuligheder, der ville kunne udvikles. Læring kom på dagsordenen som led i subjektets udformning og udvikling af deres daglige praksis i samfundsmæssige praksisstrukturer.

② Holzkamp havde gennem længere tid været optaget af at vise, at den metodiske tilgang i psykologiens hovedstrømninger står i vejen for at opfange rigdommen i subjektets konkrete liv og afstedkommer et selvforstyldt realitetstab. At insistere på, at psykologisk forskning og praksis skal foretages, tolkes og udvikles inden for rammerne af en enkelt isoleret situation – hvad enten der er den eksperimentelle situation, terapirummet, klasseværelset, e.l. – er et afgørende middel for de professionelle til at bevare kontrollen herover. Ganske vist skaffer det psykologien et transferproblem på halsen om, hvordan en således afgrænset og konstrueret psykologisk viden og intervention kan overføres til andre daglige situationer, som man i princippet intet præcist kan vide om, så længe man kun vil indhente viden inden for den isolerede situations rammer. Men isoleringen og privilegeringen af den eksperimentelle, terapeutiske, undervisningsmæssige osv. setting hindrer tillige psykologien i at beskæftige sig systematisk med, hvilken betydning det har for hver enkelt persons måde at fungere på, at han/hun deltager i flere forskellige settings. Sådan en psykologi kan ikke få øje på, at det bliver en basal nødvendighed for hver enkelt person at udvikle en daglig livsførelse.

I udformningen af vort dagligliv står vi alle over for forskellige krav fra forskellige livsområder. Vi må da gøre noget særligt for at integrere kravene herfra i en daglig livsførelse. Det omfatter (a) en tidsmæssig integration af vore daglige aktiviteter inden for forskellige områder, (b) en sagligt-arbejdsdelt organisation af vore egne muligheder og opgaver og (c) en social integration af vore daglige kontakter og relationer med andre. Men vi må også skabe en samlet daglig livsførelse, fordi tiden til daglig er knap. Vi må udvikle en livsførelsesøkonomi med prioriteringer og kompromisser og med en rutinerisering af de hverdagslige aktiviteter. Ellers kan vi ikke få ordnet det, vi dagligt skal gøre. Rutinerne aflaster os, men skaber samtidig en modsigelse mellem rutiner og "det egentlige liv". De er basis for alt andet, men kan aldrig udgøre "det hele".

At udvikle en daglig livsførelse kræver, at vi udvikler en selvforståelse. Den må først og fremmest handle om, hvordan vi kommer overens med os selv – og andre: i det større råmanuskript om livsførelse kalder han den derfor en "social selvforståelse" (Holzkamp, 1996, s. 98) – om at føre vort dagligliv på en særlig måde. Selvforståelse er altså ikke blot en oplevelse af, hvem jeg er, et billede eller konstrukt af mig selv, men en forståelse af mine grunde til at føre mit liv, sådan som jeg gør – eller til at ville ændre min livsførelse.

Da vi lever i modsigelsesfyldte forhold, præges vor livsførelse af den dobbelte subjektive problematik, den kritiske psykologi har viet så megen opmærksomhed (fx Holzkamp, 1983) og udviklet en række begreber om – nemlig modsigelsen mellem på den ene side at udvide rådigheden over mine livsforhold og på den anden side at vende denne mulighed ryggen i forskellige forsvarsprægede former for selvretfærdiggørelse p.g.a. trusler mod den nuværende stabilitet i min tilværelse. Selvforståelsen og livsførelsen bliver problematiske, og den kriti-

ske psykologi ser det som sin særlige opgave at være en subjektvidenskab om det problematiske fremfor det selvfølgelige.

Holzcamp nåede ikke at afslutte sit arbejde med individuel livsførelse. Sådan som han efterlod det, rejser det en række spørgsmål, fx om a) forholdet mellem daglige rutiner og "det egentlige liv", b) mellem livsførelse og livsløb, c) mellem den mentale og den praktiske formidling af personens fungeren i den samfundsmæssige praksisstruktur, d) mellem den umiddelbare situation og den overgribende samfundsstruktur i livsførelsen, e) om det praktiske forhold mellem forskellige samfundssfærer for subjektet i dets livsførelse og f) om forholdet mellem udformningen af den individuelle livsførelse og den samfundsmæssige praksisstruktur. Han slutter artiklen med endnu et spørgsmål: "Hvad er det egentlig nøjagtigt der skal 'integreres' af den daglige livsførelse?" Et muligt svar giver Wolfgang Fritz Haug i sin redaktionelle indledning til det nummer af "Das Argument", hvor artiklen er trykt: Holzcamp's arbejde med livsførelse viser vejen til at subjektvidenskabelig personlighedsteori. Udformningen af den personlige livsførelse i den samfundsmæssige praksisstruktur kan ses som det grundlag, hvorpå det enkelte subjekt strukturerer sin personlighed. Når subjektet udformer og forandrer sin livsførelses praktiske struktur, danner, udformer og forandrer det sin personligheds væsentlige indhold og udfordringer.

Ole Dreier

Problemstillingens forhistorie

Indtryk af "livsførelsens" relevans i dagligdagen på universitetet

Hvorfor er jeg på det seneste pludselig begyndt at beskæftige mig med netop "livsførelse"? Det forbavser ikke blot andre, der har hørt om det, men også mig selv, at jeg pludselig landede ved "livsførelse" og ser ud til at blive ved det de næste år, selvom jeg egentlig havde helt andre planer for min forskning. For at gøre grundene til denne forskningsinteresse klarere både for andre og mig selv skal vi først se lidt nærmere på *forhistorien*.

1. I mit samarbejde med studerende i seminarer, projekter og vejledninger stod det mig efterhånden stadig mere klart, at den sædvanlige forestilling om, at de studerendes læring i alt væsentligt er en følge af *forholdet mellem lærebetingelserne på universitetet og de studerendes personlige parathed til at lære*, er forkortet. Måske er det en variant af den "kortslutning af undervisning og læring", jeg har fremhævet andetsteds (Holzcamp, 1993). I hvert fald er læringen jo faktisk også på afgørende måde formidlet af de studerendes livsforhold og aktiviteter uden for universitetet. Sagt mere præcist: Af hele deres *daglige livsførelse*, som livet på universitetet kun udgør et aspekt eller udsnit af. Om de studerende overhovedet kan være rumligt og mentalt til stede i undervisningen og andre læresituationer på universitetet i et sådant omfang, at de kan gribe de givne chancer for at lære, afhænger af, hvorvidt det er muligt for dem at organisere deres livsførelse sådan, at læringen på universitetet bliver et centralt organisationsprincip for hele deres dagligdag.

Efter at have gjort mig klart, at de studerendes læring på universitetet er formidlet af deres daglige livsførelse, var der ikke langt til at indse, at hverken underviserne eller universitetsadministrationen "officielt" ta-

ger det til efterretning, og at det ikke diskuteres systematisk i vejledninger og seminarer. Naturligvis er de studerendes livsførelse et samtaleemne mellem dem, men for underviserne er det et mere eller mindre ukendt land, som de for det meste ikke engang mærker, at de ikke kender til. Indirekte henvisninger til det får man lettest, når man aftaler mødetider i arbejdsgrupper og især i de mere langvarige arbejdsfællesskaber i projekter. Her falder der godt nok ytringer som: Jeg kan ikke om aftenen i denne uge; for det er min tur til at passe Silke. Eller: Helst ikke på fredag; der har jeg lovet at hjælpe Maria med at flytte. Eller også: Jeg vil helst vente til næste uge med at skrive referater; tre fra mit bofællesskab er på ferie.

Ved lidt nærmere eftertanke blev det klart for mig, at universitetets "privatisering" af de studerendes daglige livsførelse ikke blot medfører administrative og didaktiske mangler, men også må slå ned i den implicite eller ligefrem i den "videnskabelige" teoridannelse om studerendes læring. Det sker for eksempel, når det at enkelte studerende opnår forskellige studieresultater, selvom undervisningstilbuddet er det samme, uden videre føres tilbage til deres forskellige "indlæringsmotivation" og "evner" (som igen antages at skyldes forskelle i begavelse eller socialisering). Sådanne personaliserende attributioner afskærer fra yderligere spørgsmål om mulige lærehæmmende brud og modsigelser i de studerendes livsførelse på grund af særligt knappe ressourcer og mange andre mere eller mindre ukendte omstændigheder. Men de opretholder også fiktionen om, at studiepræstationer kan tilskrives og "vurderes" individuelt, som er grundlaget for universitetets administrative og "pædagogiske" organisation af studiekarrierer. Derfor er det nødvendigt at gøre sammenhængen mellem studiepræstation og daglig livsførelse til officielt diskussionsemne med de studerende, og det forud-

sætter en forudgående teoretisk afklaring af konceptet om daglig livsførelse, fx inden for rammerne af et projekt om "læring på universitetet".

2. Efter at være kommet så langt i min afklaring af, at de studerendes læreaktiviteter kan være formidlet af deres daglige livsførelse, kunne jeg forbinde det med mine lejlighedsvis iagttagelser af "voksne" forskeres arbejdsbetingelser på universitetet: Deres videnskabelige arbejde kan ligeledes kun forstås, hvis man går ud fra, at de *altid på en eller anden måde må forbinde dets krav med krav fra andre områder af deres livsførelse*. Således begrænses mange kollegers videnskabelige engagement systematisk af, at de regelmæssigt må "tage sig af deres familie" om aftenen og i weekender. Når jeg undertiden tilfældigt erfarede, at en kollega blev skilt fra sin familie og flyttede ind i sin egen lejlighed, forekom det mig ikke længere plausibelt, at den obligatoriske elskerinde var den eneste nærliggende grund. Måske ville kollegaen skaffe sig betingelser for at kunne "blive ved" et stykke videnskabeligt arbejde i virkelig ro. Kvindelige forskeres sikkert endnu mere tilspidsede problematik stødte jeg formentlig stort set ikke på, fordi der er så få i min kreds af professorer. I den forbindelse blev det tydeligt, at mine egne gentagne brud med familiebindinger også kan ses i det perspektiv, at de førte til en livsførelse, hvor engagementet i en partner og engagementet i videnskabeligt arbejde ikke længere står i modstrid med hinanden.

Det førte mig til den – spekulative – tanke, at problemet om, hvordan man kan forene sit professionelle arbejde og familieliv som almindelig gift mandlig forsker, muligvis ligefrem kunne have givet sig udslag i måden at organisere den videnskabelige virksomhed og publicering i psykologiens "videnskabelige samfund". At det er sædvanen, at førende psykologiske tidsskrifter kun

antager korte artikler om eksperimentelle undersøgelser og stryger mere udførlige teoretiske drøftelser, og at der er en tendens til at artikelsamlinger, som tit bygger på kongresforedrag, fortrænger større monografier, er således bl.a. udpræget "familievenligt". Sådan nogle "småbidder" kan man sikkert godt klare i mellemrummene mellem de hjemlige forpligtelser. Og det forebygger effektivt faren for, at man kunne blive fanget og "bortført" så meget af videnskabelige spørgsmål, at en "ordentlig" livsførelse i familien ville lide under det. Den normale akademiske karriere med fire eksperimentelle publikationer om året i standardtidsskrifter kunne sikres på den måde uden at forsømme kone og børn. Man kunne sågar antage, at den traditionelle psykologiske videnskabssteoretiske basis – marginaliseringen og nedvurderingen af grundlagsovervejelser over fagets teoretiske og metodologiske problematik til fordel for favoriseringen af miniteorier og deres eksperimentelle "afprøvning" – måske ikke er helt uberørt af kravene om, at de, der bedriver denne "videnskab", skal kunne integrere deres daglige livsførelse. På en vis måde kommer den konservativt-familiaristiske amerikanske middelklasseideologi og den grundlæggende konservativt konciperede akademiske psykologi her hinanden i møde: Videnskabelig tvivl, kritik, forsøg på principiel nyorientering er således såvel "spekulativt" og uvidenskabeligt som "uordentligt" og umoralsk, da det skader en "normal" familiecentreret livsførelse. I den kendte traditionelle forskertypologi ville en "tough minded" videnskabsmand, til forskel fra en "tender minded" filosof, være en succesrig forsker, der ikke forsømmer sin familie.

På baggrund af disse mere tilfældige indtryk og overvejelser kan læserne måske forstå, at jeg efterhånden nåede frem til at måtte beskæftige mig mere indgående med "livsførelses"-konceptet på et mere grund-

læggende plan for at afprøve mine indtryk og give mine overvejelser substans. I den forbindelse blev jeg klar over noget, der afgørende bestyrkede mig i mit forehavende. "*Livsførelse*" er åbenbart *radikalt underbelyst i den traditionelle psykologi*: Ganske vist finder man i specielle sammenhænge undertiden begreber, der kan sættes i mere eller mindre tæt forbindelse med "livsførelses"-konceptet, for eksempel i udviklingspsykologien, personlighedsforskningen, den pædagogiske psykologi og arbejds- og organisationspsykologien. Men i hele psykologiens historie siden Wundt er "daglig livsførelse" alligevel ikke noget sted blevet analyseret og konceptualiseret som et *selvstændigt teoretisk problem* på en blot halvvejs systematisk og omfattende måde. Efterhånden som jeg begyndte at ane "livsførelses"-konceptets centrale betydning, blev jeg stadig mere nysgerrig efter at finde ud af, hvorfor det er sådan. For at afklare det spørgsmål måtte jeg ganske vist først selv i det mindste til en vis grad kunne overføre min hidtidige forforståelse af "livsførelse" til en videnskabelig forståelse, og det skulle helst ske under inddragelse af de bidrag hertil, der er ydet *uden for psykologien*.

München-gruppens opfattelse af "den daglige livsførelses sociologi"

I min søgning i sociologien og filosofien havde jeg først ikke heldet med mig. Ganske vist stødte jeg ikke sjældent på stikordet "livsførelse". Men det optrådte sammen med andre begreber, som det ikke blev skelnet klart fra, især det populære begreb om "livsstil". Og der var ret uklare overgange til "biografiforskningens" ansatser, som jo er meget udbredte i samfundsvidenskaberne. Selv i nye publikationer, der rummer ordet "livsførelse" i titlen (sml. Vetter, 1991) fandt jeg glidende overgange eller ligestillinger mellem "livsførelse" og "livstil", "livssituation", "livssammenhæng", "livsverden",

osv.. Efter min opfattelse var denne udvidelse af begrebet grunden til, at Vetter i sit indledende bidrag kunne betegne "livsførelsesbegrebet" som et "hver mands begreb" (9 ff.) – Det var frustrerende, at det jeg var ude efter på baggrund af mine overvejelser, næppe trådte klart og tydeligt frem i disse koncepter.

Jeg indstillede mig altså på temmelig langvarige historisk-begrebsanalytiske forarbejder (og det øgede ikke min begejstring for emnet). Men takket være en henvisning fra en kollega på instituttet stødte jeg på en arbejdsgruppe, der allerede havde ydet de nødvendige historiske afklaringer, afgrænsninger og præciseringer af "livsførelses"-begrebet. De havde tilmed udviklet deres egen teoretiske konception om "daglig livsførelse" og realiseret den empirisk. Deres konception var så differentieret og udfoldet, at mine fortsatte overvejelser umiddelbart kunne tage udgangspunkt i den. Jeg tænker på forskningsprojektet "Fleksibiliserede arbejdsforhold og organisationen af den individuelle livsførelse (ændringer i arbejdsdelingen mellem personer)", delprojekt A fra forskningsområde 333 ved universitetet i München med projektgruppe medlemmerne Karl Martin Bolte, Luise Behringer, Wolfgang Dunkel, Karin Jurczyk, Werner Kuderer, Maria S. Rerrich og Gerd-Günter Voß. Repræsentative publikationer fra projektet er (udover en række enkeltpublikationer) den artikelsamling Karin Jurczyk og Maria S. Rerrich har redigeret med titlen "Dagligdagens arbejde. Bidrag til en teori om den daglige livsførelse" (1993a), som mange projektmedlemmer har bidraget til, samt en monografi af Gerd-Günter Voß "Livsførelse som arbejde. Om personens autonomi i samfundets dagligdag" (1991), som viderefører projektets teoretiske og metodologiske grundpositioner og fremhæver dets særtræk i forhold til andre ansatser. Ingen der for alvor vil beskæftige sig med "daglig livsførel-

se" kommer uden om at læse dette projekts arbejder. I det følgende skal jeg derfor kun fremstille dets positioner i et sådant omfang, at man kan forstå min efterfølgende diskussion af grundene til psykologiens bortseen fra "livsførelses"-konceptet og mine subjektvidenskabelige² analyser med det formål at overvinde denne mangel. Mere indgående fremstillinger af bestemte punkter følger senere, hvor det bliver nødvendigt.

Måske forstår man lettest denne forskergruppes begreb om "livsførelse", hvis man først forsøger at forstå, hvad der er det særlige ved "daglig livsførelse" i forhold til "livsløbet", som er "livets" biografiske dimension: Ganske vist er "livsførelsen" naturligvis i virkeligheden et aspekt ved min biografi og derfor også underkastet dens forandringer undervejs fra fødsel til død. Men alligevel må "daglig livsførelse" betragtes som en *funktionelt* selvstændig forløbsgestalt i forhold til biografien. Det følger allerede af den særlige måde "dagligdagen", som den individuelle "livsførelse" organiserer, er givet på. At individets aktiviteter bliver dagligdags, betyder en daglig *gentagelse* af nogle særlige former at afvikle dem i, fx som standardafviklinger: At stå op kl. 7 om morgenen, spise morgenmad, læse avis, tage på arbejde kl. 8.30, komme hjem igen kl. 5, spise til aften, se fjernsyn, gå i seng. *Rutiniseringen* af sådan en afvikling er i en vis forstand "livsnødvendig". Den sørger for, at "livet går videre". Som noget der foregår

² Da der i den samfundsvenskabelige og psykologiske diskussion i dag findes mange sammensatte begreber hvori "subjekt" indgår – udover "subjektvidenskab" fx. "subjektiv teori", "kritisk teori om subjektet", "subjektorientering" – skal jeg for klarhedens skyld fremhæve, at når jeg i det følgende taler om "subjektvidenskab", "subjektvidenskabelig" o.l., tænker jeg på den subjektvidenskabelige ansats, der er blevet udviklet siden de tidlige halvferdsere i den kritiske psykologi af, foruden mig selv, Ute Osterkamp, Volker Schurig, Ole Dreier, Wolfgang Maiers og Morus Markard.

“hver eneste dag” får den “daglige” livsførelse sin egen *reproduktive og selvreproduktive systemkvalitet*, der ikke kan reduceres til biografiske udviklinger og forandringer. I overensstemmelse hermed fremhæver Voß (1991, s. 99 ff), at den daglige livsførelses “*synkrone*” aktiviteter er selvstændige i forhold til livsløbets “*diakrone* udkast”.

Vil man forstå den “daglige livsførelses” selvstændige systemkarakter mere præcist, må man først og fremmest gøre sig klart, at den, trods rutiniseringen, ikke foregår af sig selv, men altid er *individets aktive ydelse*. Det gælder ikke kun, når der er ret omfattende spillerum til at udforme den, men allerede for aktiviteter, der er rigtigt “foreskrevet” udefra: Jeg er ganske vist *nødt* til at stå op kl. 7, hvis jeg vil nå på arbejde eller i skole til tiden, men det er *mig* der må stå op, og jeg *kunne* jo også blive liggende i sengen. Det betyder, som Voß udtrykker det, at individet med sin livsførelse altid råder over bestemte “*frihedsgrader*”, altså er relativt autonomt i forhold til sine livsbetingelser. Denne autonomi kan ganske vist være mere eller mindre begrænset, men aldrig lig nul, da *livsførelsen* så ville ophæve sig selv. Det indebærer også, at den rutinisering af afviklingen af livsaktiviteter, som den daglige livsførelse forudsætter og tilstræber, aldrig kan være en endegyldigt nået “stationær tilstand”. Den udgør snarere en flydende ligevægt, som livsførelsen igen og igen må genskabe og sikre mod forskellige forstyrrelser.

Det bliver helt tydeligt, når man gør sig klart, at den daglige livsførelse ikke er en endimensionel, modsigelsesfri proces. Tværtimod møder man forskellige “*ydre krav*” fra forskellige “*livsområder*” (ifølge Voß (1991, s. 261) fx “arbejdet”, “familien”, “vennekredsen” osv.), som man må indgå forskellige *arrangementer* med. Derfor kan man betegne organisationen af livsførelsen som helhed som et “*arrangement af arrangementerne*” (s. 252). Det aktive resultat, livs-

førelsen skal frembringe, kan således karakteriseres som en aktiv *integration* af de forskellige “krav” fra de enkelte daglige “livsområder”, som fremtræder på forskellige måder på forskellige kravniveauer. Denne aktive integration skal igen og igen frembringes påny både a) med hensyn til den “*tidsmæssige organisation af dagligdagen*” som en synkronisering, koordinering og planlægning, b) med hensyn til den “*sagligt-arbejdsdelte organisation af dagligdagen*” som en afstemning og forhandling af individuelle muligheder og af fordelingen af opgaver og ressourcer og c) med hensyn til den “*sociale organisation af dagligdagen*” som en forhandling og afstemning af reguleringen af sociale kontakter og relationer (Jurczyk & Rerrich, 1993b, s. 27). Den almene baggrund for, at en sådan integration til stadighed er nødvendig, når man står over for forskelligartede “krav”, er erfaringen af, at mulighederne er *begrænsede* grundet “*knapheden*” på ressourcer. Det gælder både knapheden på materielle goder, knapheden på omsorg og opmærksomhed, og bag det hele knapheden på *livstid*, som i sidste ende er begrundet i erfaringen af, at mit eget liv er endeligt. Det er på grund af denne knaphed, at man ikke bare kan arbejde sig igennem alle livets forskellige krav efter tur, men derimod må udvikle en *livsførelses “økonomi”* ved at integrere dem, så der skabes prioriteringer og kompromisser, modsigelser neutraliseres og konflikter bilægges (eller i det mindste standses). Især Voß har betonet, at livsførelsen får sin “*egen logik*” i forhold til de givne forhold, fordi den er en integrativ forarbejdning og *interpretation* af kravene fra livsområderne ud fra deres relevans for at opretholde “*dagligdagen*”. Det er alene i kraft af denne egen logik, at det kan lykkes at gøre sig gældende over for forholdene og således “*ordne*” alt det man dagligt skal gøre” trods al trængslen (Jurczyk & Rerrich, 1993b, s. 12).

Det koncept om "daglig livsførelse", München-gruppen har udviklet, er også en principiel *teoretisk position* i relation til det sociologiske grundproblem om *forholdet mellem individ og samfund*. Da de anser "livsførelsen" for at være subjektets aktive integration eller (som de undertiden udtrykker det endnu mere tilspidset) "*konstruktion*", kommer de på *kritisk afstand* af gængse sociologiske tænkemåder, hvor individerne altid *kun* betragtes som en *størrelse der er afhængig af samfundsstrukturen* e.l.: På den ene side indrømmer de ganske vist, at den individuelle livsførelse "på ingen måde er noget personen alene kan udforme helt vilkårligt, men at den også formes af samfundsmæssige strukturer og mekanismer (Kudera & Voß, 1990, s. 157). De støtter altså på ingen måde den "ideologiske konstruktion", at "enhver er sin egen lykkes smed" (Jurczyk & Rerrich, 1993b, s. 37). Men på den anden side fremhæver de, at "også de, der kun står over for dårlige alternativer, med deres livsførelse må bane sig vej i virvarret af valgmuligheder". "Livsførelse" tænkes som "*formidlende kategori* mellem subjekt og samfundsmæssige strukturer, og der lægges særlig vægt på *subjektets handlerum i forhold til disse strukturer*" (ibid., s. 37). Her antydes et kategorielt grundanliggende for München-gruppens forskningsansats, som de gentagne gange kalder "*subjektorientering*", og som markerer en kritisk og alternativ position inden for den teoretiske *sociologi i snævrere forstand*, selvom man undertiden også kan støde på den i overgangsfeltet mellem sociologi og psykologi (sml. fx Voß, 1991, s. 10f.; Bolte, 1983).

³ Udtrykket "auf die Reihe kriegen" kan både betyde at bringe orden på noget, så det kan klares, og at arrangere noget i en rækkefølge. Oversætterens anmærkning.

Den "subjektorienterede" ansats gør det også forståeligt, hvordan dette koncept om "daglig livsførelse" adskiller sig fra andre tilsyneladende lignende sociologiske konceptioner. Det diskuteres indgående i Voß' monografi (1991). Her skal vi kort vise det eksemplarisk med diskussionen af "*livsstils*"-konceptet, der er særligt udbredt og populært i dag. Voß (ibid., s. 180 ff.) analyserer dette konstruets historie og betydning udførligt og når frem til, at man ganske vist i princippet kunne benytte begrebet "livsstil" til at fremhæve et *bestemt aspekt ved livsførelsen*, nemlig dens "ekspressive" eller "æstetisk-demonstrative" side, men at livsstils-begrebets faktiske anvendelse ville stå i vejen for det. Således er Pierre Bourdieus arbejder en væsentlig baggrund for "livsstils"-konceptets nuværende udbredelse og popularitet (sml. fx Mörth & Fröhlich, 1994). Han udvikler et begrebssæt, der *skulle kunne* udtrykke individernes aktive subjektive muligheder for at udforme deres liv som fx "habitus"-begrebet, og udbygger livsstil som et middel til symbolsk-kulturel "stilisering" af eget liv og gruppetilhørsforhold. Men ser man nærmere efter, viser det sig, at Bourdieu ingen steder forlader den vanlige sociologiske grundposition, at *samfundsstrukturen determinerer individet*, og således også betragter "habitus" og "livsstil" som afhængige størrelser af særlige klasse- og lagspecifikke strukturer i samfundet. Forstås "livsstil" sådan, kan den derfor ikke opfattes som en specifikation af "livsførelsen". Tværtimod må man begribe konceptet om "daglig livsførelse" som et *teoretisk alternativ* til livsstils-konceptet: "Til forskel fra Bourdieu tilbyder vi et *konstrukt om personen*, ifølge hvilket personen forholder sig aktivt til samfundet, arbejder på at tilegne sig og tillempe de betingelser han forefinder i samfundet og således også tendentielt forandrer samfundet, ja egentlig først skaber det (sammen med andre)" (Voß, 1991, s. 170).

München-gruppen udtrykker nogle steder sin kritisk-alternative position om livsførelses-konceptet mere tilspidset, når den konstaterer, at "daglig livsførelse" er en *systematisk "blind plet"* i sociologien – *på trods af* at sammensatte ord med "liv" er ret populære og selv "livsførelse" forekommer som et begreb, der kan ombyttes med andre lignende begreber (hvilket jeg allerede har nævnt med henvisning til Vetter, 1991). Voß fremsætter allerede denne kritik i begyndelsen af sin bog under overskriften "Individ og samfund – tertium non datur? Dagliglivet som 'missing link' i sociologien" (1991, s. 7) og redegør senere i forskellige sammenhænge nærmere for, hvad han mener hermed: Han peger på tendensen til enten at indordne det individuelle "liv" på "samfundets" side (som vi har fremført med "livsstil" som eksempel) eller på individernes side (fx med "identitets"-begrebet) og dermed til at se bort fra *formidlingen* mellem samfundsmæssige betingelser og individuel livsvirksomhed i kraft af subjektets aktive integrative og konstruktive indsats. Kudara & Voß forklarer det ved at henvise til, at der "stadig i samfundsvidenskaberne hersker et syn på menneskers livspraksis, som opdeler den konceptuelt, forarbejder den arbejdsdelt og *renser den for subjekterne som de aktører, der konstituerer denne praksis* (1990, s. 156 f.). Det slår også ned i den måde, sociologien fx forholder sig til de dikotomier, der er karakteristiske for de bestående samfundsforhold, mellem "arbejde og fritid" og "arbejde og reproduktion": "Angående formidlingen mellem disse sfærer findes der en række hypoteser, som alle ligner hinanden ved at ofre subjektet som en instans, der integrerer sin livspraksis, til fordel for et funktionelt syn på, hvilken betydning disse sfærer har for hinanden" (ibid., s. 157).

Hidtil har jeg kun fremlagt *systematikken* i München-gruppens "livsførelses"-koncept og set bort fra dens erkendelsesinteresse og

konkrete forskningspraksis. Det skal jeg komme tilbage til. Men allerede nu er jeg nået så langt, at jeg kan diskutere det tidligere stillede spørgsmål, hvorfor "livsførelse" så at sige ikke er blevet tematiseret i den teoretiske psykologi og her udgør en "blind plet", der om muligt langt overgår den "blinde plet", München-gruppen påpeger i sociologien. Det skal samtidig føre frem til det punkt, hvor en subjektvidenskabelig konception om "livsførelse" må sætte ind og udstikke perspektivet for vore fortsatte analyser.

Den traditionelle psykologis og psykoanalyseres fornægtelse af "daglig livsførelse"

I udviklingen af den videnskabelige arbejdsdeling fra det forrige århundrede og fremefter blev sociologiens del som bekendt at være en empirisk videnskab om "samfundet". Det kan derfor ikke undre, at den betragtede det individuelle "liv" som en størrelse der er afhængig af samfundsstrukturen, hvad enten det var som socialisationsproces, "livsstil" eller "livsførelse". Og det er ligeledes forståeligt, at München-gruppen måtte komme i et "alternativt", oppositionelt forhold til den traditionelle sociologi med sin ansats om "livsførelse", der fastholder subjektets relative autonomi over for samfundet og dets muligheder for at bidrage til at udforme sine samfundsmæssige livsomstændigheder. Ser man ikke nærmere efter, kunne man tro, at denne svømmen mod strømmen inden for *sociologien* er en *tilnærmelse til psykologien*, der jo i den nævnte videnskabelige arbejdsdeling netop overtog modstykket: At være en empirisk videnskab om *individet*. Man kunne også tro, at München-gruppens koncept om individuel "livsførelse", som inden for sociologien først må sættes igennem på trods af modstand fra den overleverede forståelse af sociologiens genstand, for længst har vundet

indpas i psykologien og hører til de grundkoncepter, der her diskuteres omfattende. Hvordan skal man da forklare, at netop det modsatte er tilfældet, at der hersker endnu dybere tavshed om "livsførelse" i den psykologiske grundlagsdiskussion end i den traditionelle sociologi?

For at besvare det spørgsmål må man først og fremmest gøre rede for den særlige vej, den herskende psykologi gik i sin arbejdsdelte dannelse som "enkelt-videnskab". Denne vej førte til psykologiens særlige forståelse af "videnskabelighed" og af "streng" videnskabelig forskning, som idag stadig udmærker eller stigmatiserer den (afhængigt af hvordan man ser det), og som har isoleret den så meget fra andre samfundsvidenskaber, at den ikke engang længere vil kalde sig en samfundsvidenskab. På basis af omfattende lån fra ikke-psykologiske, "naturvidenskabelige", "eksakte" discipliner som fysiologi, fysik, matematik og senere informationsvidenskab blev "videnskabelig" fremgangsmåde for psykologien ensbetydende med at *konceptualisere og realisere betingelser under hvilke menneskelig adfærd skal kunne "forudsiges"*. Det trængte metodologisk komplekse daglige livssituationer i baggrunden som forskningsgenstand til fordel for en *fremhævet standardsituation*, hvor sammenhængen mellem de indførte betingelser og de adfærds måder der skal "forudsiges" ("uafhængige" og "afhængige variable") skal kunne vises så *rent* som muligt. Kun på den måde er det muligt at efterprøve entydigt, om den undersøgte "adfærd" faktisk kan føres tilbage til de teoretisk konceptualiserede betingelser fremfor til andre "forstyrrende" betingelser af en eller anden art. Det *psykologiske eksperiment* er den psykologiske erkendelses "kongevej". Den *rent eksperimentelle* betingelseskontrol støder dog på grænser i forskningspraksis, hvilket man plejer at give den psykologiske genstands kompleksitet skylden for. I forbindel-

se med psykologiens centrering på "eksperimentet" udvikledes der derfor tillige en fremgangsmåde til yderligere *statistisk* betingelseskontrol, nemlig den moderne *inferens statistik*. Med dens hjælp vil man gerne kunne bedømme den grad af *sandsynlighed*, hvormed den "forudsagte" adfærd kan føres tilbage til at være en virkning af de betingelser eksperimentator har frembragt, selv om den tilstræbte isolation af de "eksperimentelle" virkninger fra bivirkninger kun sjældent lykkes tilstrækkeligt. Dette komplementære forhold kalder vi i det følgende for den traditionelle psykologis *eksperimentel-statistiske grundmodel*.

Den traditionelle psykologi konstruerede altså en dikotomi mellem en uoverskuelig "daglig realitet" og en "eksperimentel realitet", som forskeren har frembragt og kontrolleret, og som er det sted hvor man skal nå frem til den videnskabelige erkendelse. Med i købet fik den traditionelle psykologi det grundliggende uløselige problem om forholdet mellem de to "realiteter" og om de *eksperimentelle fund kan overføres til den "daglige realitet"*: Da den "rene" betingelsestruktur, som de eksperimentelle fund udtrages fra, per definition ikke forekommer i den "daglige realitet", kan disse fund, ligeledes per definition, ikke anvendes på den. Af samme grund rækker det ikke langt at søge hjælp i den påstand, at en sådan anvendelse er mulig, i det omfang der er strukturligheder mellem den "eksperimentelle realitet" og den "daglige realitet", for per definition ved man jo intet og kan man intet sige om den "daglige realitets" struktur. Repræsentanter for den traditionelle psykologi har gentagne gange givet udtryk for, at de har indset, at man intet væsentligt kan erfare om ekstraeksperimentelle livssituationer ud fra eksperimentelle resultater (fx om læring i skolen ud fra indlæringseksperimenter). Derfor er man inden for mange områder gået over til at gennemføre egne experi-

mentelle undersøgelser i de pågældende livssituationer som en slags gentagelse af problemstillingerne fra den "rene" eksperimentelle forskning. Men her følger man normalt den samme "betingelsesanalytiske" logik som den egentlige eksperimentelle forskning blot med slækkede strengheds-kriterier. Man udtænker altså "*kvasi-eksperimentelle*" design i stedet for eksperimentelle design for at sikre, at en eksperimentelt-statistisk betingelseskontrol stadig er mulig i de undersøgte daglige situationer. Det løser dog tydeligvis ikke det nævnte anvendelsesproblem, men forskyder det blot: Selvom man gør det mindre rigorøst i de daglige situationer, har man nemlig også her afgrænset en eksperimentelt og/eller statistisk "renset" realitet som det særlige sted, hvor erkendelsen skal udvindes. Det virker ganske vist intuitivt indlysende, at de fund der kan nås i sådanne "quasi-eksperimentelle realiteter" skulle være "nærmere" den daglige realitet end de egentlige eksperimentelle fund. Men denne opfattelse kan ikke begrundes reelt – måske bortset fra i situationer hvis struktur ligner den "eksperimentelle realitets" struktur som fx skoleklassen (sml. Holzkamp, 1993, s. 444). Man kan sikkert kun finde en løsning på dette problem, i den udstrækning man lader betingelses- og variabelmodellen og den konstruktion af to "realiteter", den nødvendigvis er forbundet med, helt bag sig til fordel for andre modeller. At påberåbe sig "kvalitative metoder" slår tydeligvis ikke til, da den variabelpsykologiske model også kan slå igennem her i anderledes og svækket form. Om der inden for psykologien faktisk (allerede) findes forskningsfelter, der er nået ud over variabeltænkningen, er svært at afgøre, og det skal vi ikke diskutere her. I hvert fald er sådanne udviklinger hidtil ikke slået igennem i psykologiens centrale selvforståelse, og forskellige videnskabsteoretiske, ideologiske og videnskabssociologiske grunde sy-

nes at sikre fagets "eksperimentelt-statistiske" identitet. Konstruktionen af en afgrænset videnskabelig erkendelsessituation er imidlertid ikke blot karakteristisk for den traditionelle *akademiske* psykologi med sin fremhævelse af den "eksperimentelle realitet" over for den "daglige realitet". En (i denne henseende) lignende konstruktion og tilsvarende fordobling af realiteten findes også i en disciplin, der øver dybtgående indflydelse på psykologien og den almen bevidsthed, selvom den her i landet for det meste ikke organisatorisk regnes til psykologien. Jeg tænker på *psykoanalysen* med dens fremhævelse af den "*terapeutiske setting*" som det foretrukne eller eneste sted at frembringe psykoanalytisk erkendelse. Denne setting, der også kaldes den "*terapeutiske situation*", er allerede i sin klassiske udformning, som Freud indførte, karakteriseret ved en speciel *siddeanordning*: Patienten ligger på en sofa, og terapeuten tager plads i en lænestol bagved. Denne anordning er langt fra underordnet og til nød undværlig, men en konstituerende bestanddel af den terapeutiske situation. Det giver Freud analytikerne tydelige anvisninger på: "Især mange patienter vægrer sig mod den placering, der foreslås dem, hvor lægen sidder uset bag dem, og beder om tilladelse til at gennemføre behandlingen i en anden position, for det meste fordi de ikke vil undvære synet af lægen. Det nægtes dem konsekvent" (Freud, *Gesammelte Werke VIII*, s. 472 f.). – Til den foreskrevne siddeanordning føjes yderligere anvisninger om den psykiske forfatning, deltagerne i denne setting skal bringe sig i: Freud anbefaler *terapeuten* at overlade sig til "sin egen ubevidste åndelige virksomhed med en *ensartet svævende opmærksomhed*", såvidt muligt at undgå "eftertanke og dannelse af bevidste forventninger", ikke at ville fikserer "noget af det hørte særligt i hukommelsen" og at opfange "patientens ubevidste med sit eget ubevidste på denne må-

de" (Freud, Gesammelte Werke XIII, s. 215). Som en forudsætning for, at behandling er mulig, pålægger Freud *patienten* den "psykoanalytiske grundregel" "at bringe sig i en tilstand af rolig selviagttagelse uden eftertanke og at meddele alle de indre oplevelser han herunder kan gøre sig: Følelser, tanker, erindringer, i den rækkefølge hvori de dukker op i ham. Vi advarer ham herunder udtrykkeligt mod at give efter for et eller andet motiv, som stræber efter en udvælgelse eller udelukkelse blandt indfaldene, hvad enten det går ud på, at det er for ubehageligt eller indiskret til at blive sagt, eller det er for uvigtigt og ikke hører hertil, eller det er meningsløst og ikke behøver siges" (Freud, Gesammelte Werke XI, s. 297). Desuden giver Freud patienten anvisninger på, hvordan han/hun skal forholde sig i dagligdagen uden for terapisisituationen, så terapien ikke forstyrres, men dens helbredende funktion støttes og bekræftes: Således fordrer han af patienterne "såvidt muligt at gennemføre den analytiske kur under afsavn – abstinens" (Freud, Gesammelte Werke XII, s. 187). Denne "abstinensregel" skal sikre, at patientens helbredelsesmotivation opretholdes til trods for de første behandlingsfremskridt og ikke svækkes af for hurtige tilfredsstillelser af forskellig art. Desuden forpligter Freud patienterne til "ikke at træffe livsvigtige beslutninger, så længe kuren står på, for eksempel ikke vælge noget erhverv, noget definitivt kærlighedsobjekt, men for alle disse hensigter at afvente helbredelsens tidspunkt" (Freud, Gesammelte Werke X, s. 133 f.). Her skal patientens dagligliv altså så vidt muligt "sættes i stå" for at fremme en uforstyrret behandling. Freud har også udviklet og konceptualiseret klare forestillinger om, hvilke specielle "mekanismer" der karakteriserer den *videre gang* i en behandlingsproces, der er præget af den psykoanalytiske setting med sin rumlige og psykiske udrustning. Her er den afgørende drivkraft

for terapien – udover den "modstand" terapien skaber hos patienten og terapeutens analyse heraf – "overføringens" mekanisme. Den er en art pseudo-forelskelse fra patienten i terapeuten, hvori patienten faktisk "overfører" sine infantile driftsønsker på terapeuten, selvom patienten selv anser sin forelskelse for ægte. Denne tilstand skal terapeuten både udnytte og på en måde holde svævende, så der ikke opstår et ægte kærlighedsforhold mellem ham og patienten, og det indbefatter, at terapeuten også må håndtere og kontrollere sin egen "modoverføring". Takket være "overføringen", som er et specifikt fænomen ved den psykoanalytiske situation, "lykkes det os" – ifølge Freud – "regelmæssigt at give alle symptomer på patientens sygdom en ny overføringsbetydning, at erstatte hans almindelige neurose med en overføringsneurose, som han kan helbredes for ved det terapeutiske arbejde" (Freud, Gesammelte Werke X, s. 134 f.).

Ganske vist ændrede mange senere psykoanalytiske retninger især de rumlige anordninger ved den klassiske psykoanalytiske setting i mere eller mindre vidt omfang. Men efter min opfattelse sammenfatter Lorenzer problemsituationen præcist, når han skriver: "Og selv hvis settingen skulle blive ophævet i den psykoanalytiske praksis' videre fremskridt, belægger allerede den omstændighed, at den psykoanalytiske teoridannelse helt frem til den fulde udfoldelse af sit nuværende teoretiske stade blev opbygget på denne måde og ingen anden, uden tvivl, at denne indretning passer til dens fremgangsmåde og erkendelsesgenstand helt frem til i dag" (1974, s. 105). Med andre ord: Den psykoanalytiske setting må ikke reduceres til en anordning, der blot skal lette den terapeutiske praksis. Det hævdes, at den skal anses for at være et *sted, der fremhæves for sin genuine enhed mellem terapeutisk praksis og udvinding af videnskabelig erkendelse*. I det hele taget blev det først

muligt at udvikle de psykoanalytiske grundbegreber på dette sted, fordi de nævnte betingelser for at konstituere den terapeutiske proces *kun* kan realiseres *her*. Ifølge den psykoanalytiske grundansats skal analytikerens altså, som Lorenzer (1974) overbevisende redegjorde for, på ingen måde forlade den psykoanalytiske setting for at foretage sine undersøgelser: Ægte psykoanalytisk forskning udspiller sig tværtimod her og kun her. Derfor var det immanent betragtet ingen mangel, at Freud fx aldrig så "lille Hans", hvis "tilfælde" havde væsentlig indflydelse på den psykoanalytiske teoridannelse, men kun kendte ham fra den terapeutiske samtale med faderen. Det udsprang tværtimod tvingende af den psykoanalytiske erkendelses logik. Det er konsekvent, at Lorenzer temmelig radikalt skubber direkte erfaringer, gjort uden for settingen, ud i den psykoanalytiske erkendelsesproces' periferi, når han fx skriver om den psykoanalytiske børneforskning: "Faktisk findes der et rigt arbejdsfelt for direkte iagttagelse i spædbørnsundersøgelser. Men de fungerer til enhver tid som et appendiks til psykoanalysen" (1974, s. 284). – Jeg skal ikke her undersøge, om fremhævelsen af den terapeutiske situation, som erkendelsesmiddel ligeledes kendetegner psykologiske terapikoncepter uden for psykoanalysen og også her skal konstituere en selvstændig "terapeutisk" erkendelsesproces (Cronbach & Meehl: klinisk versus statistisk forudsigelse). I hvert fald er den psykoanalytiske tæknings modelfunktion ikke til at tage fejl af inden for mange områder af den ikke-analytiske kliniske psykologi.

Sammenfattende kan vi fastholde, at fremgangsmåden til at opnå erkendelse i den traditionelle psykologi i bredere forstand, altså inkl. psykoanalysen, principielt må anses for at være væsentligt bundet til *fremhævede standardsituationer, forskeren har frembragt: "eksperimentet" og den "tera-*

peutiske setting". Det indebærer en *fordobling af realiteten* i en "Eksperimentet" og "terapeutisk realitet", hvori den egentlige forskning finder sted, og en "daglig realitet" af mindre videnskabelige dignitet og udsagnskraft. Den metodiske planlægning af de psykologiske erkendelsesaktiviteter retter sig derfor væsentligt mod at skille de to "realiteter" fra hinanden så "rent" som muligt, dvs. at sørge for at de "rent" videnskabelige forskningsbetingelser i "eksperimentet" og "settingen" ikke forplumres af den daglige realitets indtrængning. Den manglende afklaring af forholdet mellem "videnskabelig" og "daglig realitet" og af, om de erkendelser der er indvundet i eksperimentet og settingen kan overføres til individernes dagligliv, er derfor i en vis forstand *konstituerende* for hele psykologiens forståelse af sin genstand, da den er indeholdt i den "realitetsfordobling" der har udviklet sig i fagets historie. Det er så at sige en "fødselsfejl", som helt fra begyndelsen handicapper psykologien erkendelsesteoretisk i forhold til naboriscipliner som sociologi og antropologi, og som ikke kan helbredes immanent, men kun flyttes rundt med på en tilslørende måde eller bortforklares med i sidste ende uduelige midler. Da det ville føre ud over mit emne, skal jeg ikke diskutere det nærmere her, men blot fremhæve et (ganske vist meget kraftigt) symptom på disse systembetingede tilsløringer og fortrængninger, nemlig *psykologiens og psykoanalysens forsættelige blindhed over for sine "forsøgspersoners" og patienters/klienters "daglige livsførelse" både som kendsgerning og som noget der skal sættes på videnskabeligt begreb.*

Man kunne anse denne blindhed for at være bagsiden af fremhævelsen af de erkendelsesskabende "standardsituationer". Så ville det være en tilstrækkelig forklaring på den, at psykologien må bagatellisere og marginalisere sine forsøgspersoners og klienters dagligdag og dermed netop også de-

res daglige livsførelse. Men man rammer først problemets kerne, når man vender denne argumentation om og husker på, at hvis man officielt anerkendte den "daglige livsførelse" som videnskabeligt grundproblem, blev de nævnte "standardsituationer" – eksperimentet og settingen – uvægerligt berøvet deres eneståendehed som privilegerede erkendelsesteder. Det skal vi nu redegøre nærmere for.

Hvis man vil begribe "livsførelsen" som subjektets aktive integration og konstruktion, der sætter det i stand til at "arrangere" sig med kravene fra forskellige livsområder og koordinere de enkelte arrangementer i et samlet arrangement ("arrangement af arrangementerne"), kan man ikke komme udenom også at betragte "eksperimentet" og "settingen" som underlagt sådanne arrangementer. Men det vil sige, at man må indrømme, at den betydning, man kan tilskrive eksperimentet og settingen i den daglige livsførelses samlede individuelle arrangement, ikke bestemmes af eksperimentator og terapeut, men af forsøgspersonerne og klienterne. Man må tilmed indrømme, at tolkningsmonopolet over eksperimentets og settingens funktion og betydning ligger hos forsøgspersonerne og klienterne – ikke hos eksperimentator og terapeut, som de tror ud fra deres teoretiske forudindtagethed. Forsøgspersoner og klienter finder selv ud af, hvilken betydning de vil tillægge eksperimentet og settingen ud fra sammenhængen i deres egen livsførelse. Ud fra deres egen daglige livssammenhæng har de også mulighed for at omtolke de instruktioner og proklamationer, hvormed eksperimentator og terapeut mener at have sikret sit særlige "erkendelsessteds" erkendelsesmæssige særstilling, så de "igen og igen indhenter" ham. Det er egentlig nærliggende og kun fortrængt af ideologiske grunde, og det har som bekendt ført til en hel deldisciplin inden for den eksperimentelle psykologi, "eksperi-

mentets socialpsykologi". På den ene side indrømmer man her forsøgspersonernes instruktionsstridige egenrådighed, når de kan gøre sig deres egne tanker om hvad der sker i den eksperimentelle situation og handle efter dem i det skjulte, men på den anden side vil man alligevel igen på cirkulær vis underkaste dem eksperimentel kontrol (sml. fx Markard, 1984, s. 142 ff.). I psykoanalysen (og måske også i bredere områder af den kliniske psykologi) har man hidtil næsten ikke gjort det til et særligt forskningsemne at undersøge, hvordan klienterne oplever og tolker den terapeutiske setting og terapeutens funktion fra et ståsted uden for terapi-sessionen, og hvilke følger det har for deres måder at forholde sig på i terapien. Kun i et stort forskningsprojekt, Ole Dreier har igangsat i København og hvis resultater snart offentliggøres, er der taget systematisk højde for, at fx familien ikke blot er genstand for den terapeutiske samtale, men at terapien og terapeuten også omvendt bliver diskuteret i samtaler hjemme i familien, og at der her fastlægges udlægninger af dem, som terapeuten normalt ingen anelse har om. På baggrund heraf kan man fx betragte Freuds anvisning til terapeuterne om ikke blot at pålægge deres klienter "abstinens", men også stille deres livsførelse i bero som et forsøg på at hindre patienterne i at undrage sig terapeutens greb ved at opbygge flugtborge i dagliglivet. Det er vel i dag stadig symptomatisk for psykoanalysens forhold til den daglige livspraksis, og det åbner for en ny kilde til skyldfølelser, som kan udnyttes terapeutisk, fordi patienterne næppe kan – eller kan ville – leve op til denne anvisning.

Den subjektvidenskabelige opfattelse af "livsførelse" som udvej

Ifølge psykologiens og psykoanalysens metodologisk-teoretiske grundansats udgør eksperimentets og settingens standardsitua-

tioner den kontekst, hvorfra forsøgspersonernes og klienternes livssituation tolkes, mens de *selv* er *kontekstfri* og synes at levere en absolut målestok for alt, så de gør krav på den særlige rolle som en "*privileged non-context*" (sml. Lave, Smith & Butler, 1987). Derfor kan man slet ikke tillade et teoretisk begreb om "daglig livsførelse", der rykker eksperimentet og settingen ned på et lavere trin som *en blandt flere kontekstafhængige daglige situationer og livsområder*, individet integrerer. Et begreb om "daglig livsførelse" overvinder altså, at subjekterne er lukket inde i psykologiske specialområder, og gør principielt gældende, at livsførelsen er den overordnede instans for struktureringen af *alle* områder af livsrealiteten (inkl. eksperimentet og settingen) ud fra subjektets perspektiv. Men psykologien og psykoanalysen forsømmer ikke blot sådan et begreb. Det udgør en *trussel mod deres grundlæggende metodologiske fordringer* og må derfor *aktivt udelukkes eller fortrænges*. Det betyder også, at psykologien og psykoanalysen systematisk må fornægte de "sider" af subjektiviteten, som gør individet til aktør for sin egen livsførelse, og som betoner dets mulighed for relativt autonomt at svare aktivt og øve indflydelse på omverdensbetingelserne på grundlag af livsførelsens "egen logik". Hvor kunne det ikke ende, hvis subjektet på den måde i tråd med *sin* livsførelsens "egen logik" kunne tage sig den "frihed" også at svare aktivt på de "videnskabelige" livs-betingelser, der er skabt til det i eksperimentet og settingen, og dermed sætte spørgsmålstegn ved eksperimentets og settingens "logik" i deres særlige rolle som primær erkendelseskonstituerende instans?

I alt dette ligger i det mindste en af de væsentlige almene grunde til, at de psykologiske og psykoanalytiske grundkoncepter *ikke forudsæ*r subjektets mulighed for også at *indhente og omfatte "videnskaben"* med sine tolkninger – selv når man decideret vil

sætte "subjektet" i centrum som forsknings-emne. Det "udenforstående videnskabelige standpunkt", hvorfra objektiv forskning alene skal kunne tænkes, betragtes som det (i hvert fald i sidste ende) overordnede standpunkt, "genstandssubjekterne" ikke kan nå frem til – eller rettere ikke *må kunne* nå frem til, fordi psykologisk "videnskab", sådan som man udelukkende kan forestille sig den, ellers ikke kunne finde sted.

Det er sikkert ikke svært at se, at hvis vi argumenterede videre på denne måde, ville vore overvejelser uvægerligt munde ud i de principielle diskussioner, vi i mange år har ført om "subjektvidenskab kontra kontrolvidenskab" og "teorier for mennesker kontra teorier om mennesker", og som vi ikke skal rekapitulere her. Men det skulle allerede være blevet klart, at psykologiens "blindhed" over for de teoretiske følger af (begrebet om) "daglig livsførelse" ikke kan overvindes inden for den traditionelle psykologis og psykoanalyses rammer. For med eksperimentets og settingens hævdede erkendelsesmæssige særstilling og alle de heraf afledte midler til at fastholde de involverede subjekter som "genstand" for forskningen *er man hjælpeløst udleveret til, at disse subjekter netop indlemmer videnskaben og forskeren i deres daglige livsførelse*. Man kan kun redde sig ud af dette dilemma, hvis forskerne så at sige får forsøgspersonerne og klienterne *over på deres side*, altså befrier dem fra deres fiktive rolle som forskningsobjekter og gør dem til "medforskere" i den subjektvidenskabelige metodologis forstand. Først når man således i fællesskab kan analysere den daglige livsførelse, er der mulighed for også at udforske det videnskabelige arbejde som et område af "daglig livsførelse" ud fra et almengjort subjektstandpunkt, uden at man kommer i modstrid med principperne for at opnå psykologisk erkendelse. Det er nu blevet tydeligt, at den traditionelle psykologi ganske vist på grund af sin

blindhed ikke kan give sig i lag med en psykologisk konceptualisering af "livsførelse", men at det godt kan lade sig gøre ud fra den psykologiske subjektvidenskabs position. I overensstemmelse hermed står jeg i det følgende over for den opgave at foretage en psykologisk udbygning af München-gruppens sociologiske ansats om "daglig livsførelse" ud fra subjektvidenskabelige antagelser. Det gør det så alligevel uundgåeligt at diskutere den samlede subjektvidenskabelige ansats med særlig vægt på vort tema.

Den subjektvidenskabelige reinterpretation af München-gruppens koncept om "daglig livsførelse"

Den sociologiske og den subjektvidenskabelige erkendelsesinteresse i livsførelse: "Tidsdiagnose" og "selvforståelse"

Hvad vil det sige at udarbejde München-gruppens koncept om "livsførelse" subjektvidenskabeligt? Hvorfor kan den subjektvidenskabelige psykologi ikke lade det være som det er og bare arbejde med det, når det allerede opfattes som "subjektorienteret"? For at finde et svar på det spørgsmål skal vi begynde meget alment med at se på "erkendelsesinteressen" og først sætte erkendelsesinteressen i den kritiske psykologiske subjektvidenskab i relation til München-gruppens erkendelsesinteresse.

Selvom München-gruppen selv forstår sit "livsførelses"-koncept som *subjektorienteret*, ville man tage grundigt fejl, hvis man troede det var en slags tilnærmelse til *psykologiske* synsmåder og problemstillinger. Det drejer sig tværtimod om en ansats, der decideret og udelukkende placerer sig inden for

sociologiens faglige kontekst og begriber sig selv som et bidrag til den *empiriske analyse af social struktur*. I overensstemmelse hermed lokaliserer gruppen den historiske oprindelse til sit livsførelses-koncept i den klassiske sociologi, nemlig hos Max Weber. I hans værk "Den protestantiske etik og kapitalismens ånd" fra 1904/05 udarbejdedes sammenhængen mellem den moderne kapitalismes udvikling og den puritanske og pietistiske fordring om en asketisk livsførelse: "Disse redegørelser skulle vise, at en konstitutiv bestanddel af den kapitalistiske ånd og den moderne kultur: Den rationelle livsførelse på grundlag af en idé om *erhverv som kald*, fødtes af den *kristne askeses* ånd (1993, s. 152). Når Jurczyk & Rerrich (1993b, s. 33) indordner deres forskning om livsførelse "i en større sammenhæng i den samfundsvidenskabelige diskussion om den tyske forbundsrepublik udvikling som moderne samfund", placerer de entydigt deres projekts almene erkendelsesinteresse i den weberske tænkningens tradition og udforskning af den moderne livsførelse (selvom de også anfører andre historiske og teoretiske referencer).

Med henvisning til den sociologiske diskussion fremhæver Jurczyk & Rerrich (1993b) mange steder dimensionerne i den samfundsmæssige udvikling i fx den tyske forbundsrepublik under stikordene "modernisering", "rationalisering" og "individualisering" (fx s. 35 ff.). Den hermed forbundne "forandring" af de samfundsmæssige forhold karakteriserer fx Voß (1991, s. 359 ff.) som en "forandring af *holdninger og orienteringer*", en "forandring af *samlivsformer*" og en "forandring af *arbejds- og beskæftigelsesforholdene*".

Deres udpræget historiske og tidsdiagnosticerende synsmåde fører først og fremmest til, at de sågar historicerer "livsførelsens" opståen som et selvstændigt samfundsvidenskabeligt problem og koncept:

"Først med *overgangen til det moderne* giver kategorien "livsførelse" efter vor opfattelse mening i den ordrette, emfatiske betydning af selv at "føre" sit liv, dvs. give det en retning. Ganske vist "førte" menneskene også deres liv i førmoderne samfund; de var aldrig kun passivt udleveret til herredømmestrukturer. Men de samfundsmæssige strukturers restriktioner var som regel større, og først og fremmest accepterede man med større selvfølge restriktionerne som givne, end man accepterede mulighederne for at gå et skridt ud over disse fasttømrede grænser – som fx slavesystemets eller stændernes orden." (Jurczyk & Rerrich, 1993b, s. 35)

Herudfra kan man endvidere forstå, at de overvejende ser på "livsførelsens" *akcentuering og differentiering* under presset fra de nye krav til selvstændighed i individernes måder at klare den daglige tilværelse, som moderniseringen og dermed også rationaliseringen og individualiseringen af samfundet skaber. I overensstemmelse hermed karakteriserer Kudera & Voß (1990) allerede i deres undertitel "livsførelsen" som "personens arbejdsdeling under *forandringspres*", og ud fra de forskellige dimensioner i den diagnosticerede samfundsmæssige moderniseringsproces udvikler Voß (1991) problemstillinger til analysen af de deraf følgende forandringer i livsførelsen under stikordet: "Forøgelse af livsførelsens kompleksitet, differentiering og autonomi? Mulige reaktioner på livsførelsens niveau (s. 363 ff.). Selvom Voß viste, at den "relative autonomi" (qua "frihedsgraderne") er et *alment* definerende kendetegn ved "livsførelsen", historicerer han altså også, hvor *udpræget* den er i relation til de samfundsmæssige livsforhold. Voß betragter nemlig den "relative autonomi" som en "reaktion" på den fremadskridende moderniseringsproces, hvilket han sammenfatter i følgende "tese": "Livsførelsens former kan blive mere selvstændige i relation til de sociale betingelser. Det kan fremkalde øgede eller nye problemer mellem de to sfærer (tesen om den tiltagende autonomi)" (s. 369).

München-gruppens erkendelsesinteresse i "tidsdiagnose" og analyse af social struktur fører også til en decideret *sociologisk ramme* *problemstilling* for deres empiriske forskning. Her gælder det om så differentieret som muligt at påvise sammenhængen mellem forskellige sociostrukturelle kendetegn og den individuelle "livsførelse" under "moderniseringspresset". Dertil tjener den klassiske sociologiske fremgangsmåde "udspørgning" af individer med forskellige demografiske kendetegn. Jurczyk & Rerrich siger således (1993b, s. 15 f.):

"De udspurgte var midaldrende og levede i et parforhold med mindst et barn. Ved udvælgelsen blev der lagt vægt på, at deres partner også var erhvervsaktiv." – "Det forekom os vigtigt, fordi kvinders stigende erhvervsfrekvens og de stadig tydeligere artikulerede fordringer om et selvbestemt liv hinsides de traditionelle kønsroller gav anledning til at formode særlige forandringer og konfliktpotentialer i den daglige livsførelse. Fordi disse processer har forskelligt præg i by og på land, kom en del af de udspurgte fra et bymiljø og den anden del fra et landmiljø. Vi varierede også systematisk følgende beskæftigelsesgrupper:

- (a) arbejdere og lavere funktionærer fra industrien med flekstid;
- (b) butiksansatte med såkaldt kontingent deltidsarbejde;
- (c) industriarbejdere på fabrik med turnus skifteholdsarbejde;
- (d) højt kvalificerede edb-fagfolk fra en international regnecentral med fuldt skifteholdsarbejde.
- (e) plejepersonale fra ældreplejen med forskellige former for skifteholdsarbejde;
- (f) og endelig free-lance arbejdende fra massemedieme med stor individuel tidssuverænitet, men kun begrænset sikkerhed i beskæftigelsesforholdene."

München-gruppens metodiske fremgangsmåde er ifølge Jurczyk & Rerrich "*kvalitativt orienteret*". Der blev gennemført semi-strukturerede, tematisk opbyggede interviews af gennemsnitligt to til tre timers varighed" (1993b, s. 16). Det skyldes, at de karakteristiske "former for livsførelse ikke kan

opfanges med en standardiseret udspørgning". "Det kræver en fremgangsmåde, der indlader sig meget intensivt på de særlige træk ved livsførelsen i de enkelte tilfælde for dernæst at nå frem til et differentieret, større billede ved hjælp af en detaljeret analyse af mange enkelttilfælde." I overensstemmelse hermed blev "de interviewede ... altså ikke udvalgt ud fra et kriterium om statistisk repræsentativitet, hvilket dog ikke vil sige, at den var vilkårlig. Undersøgelsen som helhed er sammensat ved en teoristyret udvælgelse af grupper ud fra bestemte kriterier", og til begrundelse af denne fremgangsmåde henvises til Strauss' koncept om "teoretisk sampling" (s. 17). – Den særlige måde, hvorpå den enkelte interviewperson kan komme til sin ret i denne kvalitative fremgangsmåde, kommer også tydeligt frem i, at de *udpeges som enkeltpersoner* i forskningsrapporterne – ikke blot som "hr. A" og "hr. B", men for det meste med deres fulde navn "hr. Modes" og "hr. Winkelmann" (Dunkel 1993, s. 203f. & 204 ff.), "fru Hollweg" og "fru Hillermeier" (Jurczyk & Rerrich, 1993c). Det er vel et særligt udtryk for, hvordan München-gruppen forstår "subjektorienteringen".

På baggrund af vor redegørelse for München-gruppens sociologiske erkendelsesinteresse skal vi nu specificere vor *særlige subjektvidenskabelige* erkendelsesinteresse, så vi kan begrunde, at det er nødvendigt at elaborere det livsførelseskoncept denne gruppe har udviklet. Som led heri skal det vises, at subjektvidenskab, sådan som vi forstår den, faktisk er noget andet end München-gruppens subjektorientering. Derfor skal vi begynde disse overvejelser med spørgsmålet om, hvad den forskel består i. Det er klart, at den subjektvidenskabelige psykologis særegenhed i forhold til den traditionelle psykologi i princippet også er på dagsordenen, men vi behøver ikke gøre det til et centralt diskussionspunkt nu, da vi jo allerede har fremført den traditio-

nelle psykologis manglende evne til at tematisere "livsførelses"-problemet systematisk. – Om tankegange som den, vi nu har sat os for at udvikle, kan overbevise eller fører på vildspor, afhænger, som det igen og igen har vist sig (sml. Holzkamp, 1993, s. 177 ff.), væsentligt af, om man har fundet det rigtige sted at *begynde*. Hvad skal vi altså begynde med? Eller mere præcist: Hvad er *kernekonceptet*, så at sige "kimcellen", hvorfra man så ubrudt og stringent som muligt kan udvikle alle andre træk ved den subjektvidenskabelige erkendelsesinteresse (i livsførelse) og dermed også dens særegenhed i forhold til andre relevante ansatser?

Trods al München-gruppens "subjektorientering" er dens koncept om livsførelse som sagt *samfundscentreret* og tager de samfundsmæssige strukturers moderniseringsproces som udgangspunkt for sin analyse af "livsførelse". Den subjektvidenskabeligt-psykologiske version, vi skal udarbejde i det følgende, er derimod "*individcentreret*". Denne bestemmelse har den fået fra den samfundsvidenskabelige arbejdsdeling, så den er fælles med den traditionelle psykologi. Men hvad betyder det nu specielt for den subjektvidenskabelige psykologi (til forskel fra den traditionelle psykologi)? Dens program har vi allerede tidligere fremlagt: Fællesnævneren for den traditionelle psykologi (inkl. psykoanalysen) er det *udenforstående videnskabelige standpunkt*, hvis opgivelse anses for ensbetydende med at forlade videnskabens standpunkt, og som samtidig nødvendigvis forviser "individerne" til en position "på den anden side" som forskningsgenstand. Også de "hermeneutiske" varianter af psykoanalysen fastholder urokkeligt de to modsatte positioner som "tolker" og "tolket" over for hinanden. I den subjektvidenskabelige ansats er de berørte individer (forsøgspersoner, klienter osv.) befriet fra deres fiktive rolle som forskningsobjekter og trukket med over til de forsken-

de. De står så at sige på samme side som forskerne. Når man vil fremstille dette program, kan man (som vi tidligere har forsøgt) tage udgangspunkt i et koncept om en "psykologi fra det almengjorte subjektstandpunkt", i kvalificeringen af det videnskabelige "medforsker" forhold, i specificeringen af den subjektivvidenskabelige psykologi til en "psykologi i begrundelsesdiskurs", osv.. Under mine overvejelser til det foreliggende arbejde slog den tanke mig, at sammenhængen i disse koncepter måske bedre kan gøres begribelig, hvis man begynder med et andet koncept, som vi ganske vist altid har medtænkt, men næppe tematiseret eksplicit: Det (af Marx prægede) begreb om "*selvforståelse*" som den subjektivvidenskabelige erkendelsesinteresses centrale intention. Jeg har hermed forsøgsvis indført det som den søgte "kimcelle" for den videre udvikling af vor tankegang.

"Selvforståelse" betyder først og fremmest "at komme til forståelse med mig selv" om noget, her om "livsførelse".⁴ Jeg er ude på at gøre noget, jeg "på en måde allerede ved", reflektivt fatteligt for mig selv, at gøre det implicite eksplicit, det utydelige tydeligt, altså med et smukt udtryk af Hugh Mehan (1979, s. 176) at forvandle min "tavsse viden" til "vidst viden". Da noget hidtil ikke klart sagt (og måske usigeligt) skal "italesættes", er den *anden* også potentielt inddraget i selvforståelsesprocessen. Han er opfordret til, eller det er overladt til ham, at efterprøve mit forsøg på italesættelse for at

⁴ Det tyske begreb "Selbstverständigung" er oversat med "selvforståelse" for at opnå en nogenlunde enkel og gængs sproglig gengivelse. Bemærk dog, at det er upræcist i en væsentlig henseende. Det betyder ikke blot at "forstå mig selv" i betydningen "at komme frem til en bestemt opfattelse af mig selv", men at "komme til forståelse med mig selv" og "at komme overens med sig selv". Det rummer altså et mere samlet forhold til min egen måde at leve på og til den person, jeg hermed er blevet til. Oversætterens anmærkning.

finde ud af, om det også hjælper *ham* til større klarhed om fx "livsførelse". I denne og kun denne forstand betyder interessen i at komme til "selvforståelse" også en interesse i at komme til "forståelse" med andre for på den måde at finde et *fælles sprog* om noget, der ikke desto mindre altid kun er givet for "hver mig selv". Det er det vi mener, når vi kalder vor ansats om "hver mit" standpunkt og "hver mit" perspektiv for et "almengjort subjektstandpunkt" (sml. fx Holzkamp, 1991; man skal ikke udrage mere vidtrækkende overensstemmelser af lighederne med heideggerianske talemåder). Det er en væsentlig konsekvens af denne opfattelse, at ingen i forbindelse med en erkendelsesinteresse i (fælles) "selvforståelse" kan gøre den anden til objekt, for så ville han udelukke ham fra det fælles selvforståelsesprojekt. Med en intention om selvforståelse kan man ikke grundlæggende opgive den *intersubjektive forståelsesramme*. Det betyder tillige, at i den subjektivvidenskabelige forskningsansats kan det særlige ved den *videnskabelige position* og ved forskerens position kun fremhæves *inden for* denne ramme og aldrig ved at definere et udenforstående standpunkt uden for den intersubjektive forståelsesramme. Dette er "*medforsker forholdet*", som vi skal vende tilbage til.⁵

Når jeg har en interesse i "selvforståelse", implicerer det, at der faktisk er noget for (hver) mig at "forstå", som ikke allerede giver sig selv. Det indebærer altså, at der i og bag den tilsyneladende uproblematisk, "en-dimensionelle" "daglige livsførelse" (som alle jo kender) gemmer sig problemer og problematikker, der netop kræver en (fælles) bestræbelse på selvforståelse for at kunne blive åbenlyst og italesat. Det er op til andre

⁵ Anmærkning fra redaktionen. Dette afsnit rummer den håndskrevne tilføjelse: "Må fremstilles anderledes gensidigt".

forskningsansatser at forsøge at begrunde en erkendelsesinteresse i "uproblematiske" forhold (hvis de da findes), men de hører i hvert fald ikke til den psykologiske subjektvidenskæbs område. *Forskellen eller modsigelsen* mellem det tilsyneladende "nærliggende" og de mere omfattende og "dybere" struktursammenhænge, der først kan afdækkes med selvforståelsens hjælp, har ført til et sæt *toleddede grundbegreber* i den kritiske psykologi. De to led fører altid tilbage til begrebsparret "umiddelbarhedsfiksering" kontra "umiddelbarhedsoverskridelse" og conceptualiserer individuelle erfaringer i to versioner. I den første conceptualiseres de individuelle erfaringer som en afgrænsning og fordobling af det "nærliggende", og i den anden conceptualiseres de som begrebsmæssige midler til at *trænge gennem* det nærliggende. På det kognitive plan conceptualiseres de to versioner som "tolkning" kontra "begribelse", på det sociale plan som "instrumentelle relationer" kontra "subjekt relationer", osv.; sml. Holzkamp, 1983, kap. 7.5). Disse alternativer stiller sig ikke kun for mig i min "tænkning". Tværtimod er der mere eller mindre udpræget reale *magt- og interessekonflikter* involveret i dem. Nemlig modsigelsen mellem på den ene side min interesse i at *øge rådigheden over mine egne livsomstændigheder* og dermed min *subjektive livskvalitet* ved at trænge gennem det "nærliggende" og på den anden side den "herskende" interesse i at hindre det for at *sikre de bestående magtforhold*. Det betyder, at der med gennemtrængningen af det nærliggende ikke blot kan anticiperes en udvidelse af min rådighed og livskvalitet, men også en potentiel trussel mod dens nuværende stade. Det kunne så eventuelt være i min interesse at være tilbageholdende ved at fikserer på det nærliggende, også selvom det ville være en kortsigtet interesse, der er vokset frem af umiddelbar nød ("restriktiv kontra almengjort handleevne", sml. Holzkamp,

1990). På den baggrund kan man forstå de forskellige *selvretfærdiggørelses- og forsvarsformers* subjektive funktionalitet under forskellige konkrete livsforhold. Her bilder jeg mig netop ind, at det skulle være i min interesse at *forblive* i det nærliggende, og fornægter, at jeg således skader mig selv (det førte til den kritisk-psykologiske reinterpretation af psykoanalytiske koncepter som "fortrængning", "forsvar" og "det ubevidste", sml. Holzkamp, 1983).

Men det vil så også sige, at den personlige og videnskabelige erkendelsesinteresse i "selvforståelse" altid indebærer en interesse i konkret at finde ud af, om man kan udlægge fx min "afklarethed" som konflikt-skyhed, min "fornuftige villighed til at gå på kompromis" som føjelighed, den "realisme jeg endelig er nået frem til efter tilbageslag" som en fornægtelse af legitime fordringer til tilværelsen. Det gælder tillige, hvor og hvorfor jeg "stikker mig selv blår i øjnene", "lyver for mig selv", "giver efter i tankerne", "smyger mig udenom ansvaret", osv.. Jeg må kort og godt "*gennemskue mine egne rævestreger*", overalt hvor det er nødvendigt. Alle kan sikkert straks komme i tanke om mange eksempler i forbindelse med "livsførelse". I den forbindelse må det fremhæves, at fælles forståelse aldrig kan betyde, at man skal gennemskue *hinandens* rævestreger eller gennemskue *en anden som man har passet til efter dette formål*. Hverken en terapeut-klient relation eller fx en konstellation af politiske beskyldninger, hvor jeg ser mig berettiget til at mistænkeliggøre andre og tage imod deres forsøg på at retfærdiggøre sig, kan gøres til et tilbud til den anden om forståelse/selvforståelse. Ganske vist kan man gensidigt støtte hinanden i sine bestræbelser på selvforståelse, men de er ufravigeligt bundet til hver mit subjektstandpunkt. Så når andre vil forstå mig og bedømme mig "hen over hovedet på mig", udelukker de mig faktisk fra den intersub-

jektive forståelsesramme. De nægter mig min status som medmenneske ved at gøre mig til objekt for deres interesser, uanset hvordan de legitimerer dem.

At bestemme "selvforståelse" som et projekt, hvor det hidtil usagte eller kun diffust udtrykte italesættes i fællesskab, kræver at det afklares, hvilke forudsætninger det videnskabelige sprog må opfylde, der skal gøre selvforståelsesprojektet muligt. Når man spørger sådan, bliver man straks klar over, at ethvert videnskabssprog, hvor man vil fremføre udsagn om andre (endog om deres "subjektivitet") fra et udefra kommende standpunkt, på forhånd må være uegnet. For det udelukker den *reciprocitet i perspektiver*, som er en forudsætning for fælles selvforståelses aktiviteter. Det gælder især det traditionelt-psykologiske videnskabssprog om forudsigelser fra forudsatte betingelser til "forventede" adfærdsmåder (her falder forsøgspersoners og klienters "forudsigelser" om eksperimentators og terapeutens adfærdsmåder uden for systemet som "uudsigelige"). Den reciprocitet, som selvforståelsesprojektet indeholder, kan tværtimod kun fattes i et sprog, der faktisk kan afbilde *deltagernes perspektiver i forhold til hinanden*. Det skal kunne verbalisere og kommunikere det "subjektstandpunkt", hvorfra "hver jeg" med mit perspektiv kan forholde mig til den anden med sit perspektiv. Dette er "*de subjektive handlegrundenes diskursplan*", som vi har ekspliciteret som subjektstandpunktets "sprog" (sml. Holzkamp, 1993, s. 21). "Grunde" er altid i "første person". De må nødvendigvis tænkes som *hver mine grunde*. Og når jeg taler om den andens "grunde", anerkender jeg dermed, at det er *hans* grunde, der kun er tilgængelige for ham ud fra hans standpunkt og ud fra hans perspektiv, som jeg altså ikke kan reducere til mit standpunkt og mit perspektiv. Ingen er her "objekt" for den andens syn-

småde, ingen er privilegeret som den talende i forhold til hvem den anden er dømt til at tie. Begge er tværtimod lige meget henvist til at lade den anden komme til sin ret med sine grunde i den sproglige kommunikationsproces. Dermed er forudsætningerne for et videnskabssprog som medium for fælles selvforståelse opfyldt.

Vi har fremført omfattende teoretiske og metodologiske begrundelser for, at "begrundelsesdiskursen" er den psykologiske subjektvidenskabs sprog til forskel fra den traditionelt-psykologiske "betingethedsdiskurs". Men da vi nu har karakteriseret det særegne ved selvforståelsesprojektet som den subjektvidenskabelige erkendelsesinteresses kerneintention i forhold til München-gruppens sociologiske erkendelsesinteresse, skal vi ikke længere fremstille begrundelsesdiskursen "abstrakt" og systematisk, men når det er nødvendigt under udbygningen af vort koncept om livsførelse. I det følgende skal vi *reinterpretere* München-gruppens grundbestemmelser af "livsførelse" i termer af "*selvforståelse*" og de i forbindelse hermed udviklede konceptioner. Det må så vise sig, i hvilken grad og i hvilke problemsammenhænge vi med vor subjektvidenskabelige erkendelsesinteresse må nå frem til *konceptualiseringer og problemstillinger, der går ud over München-gruppens ansats*. I takt med at vi nærmer os problemet om den empiriske realisering af vort subjektvidenskabelige livsførelseskoncept, må vi også påny se på München-gruppens *metodiske fremgangsmåde* og reinterpretere den i lys af de subjektvidenskabelige metodeopfattelser, vi har udarbejdet.

Livsførelsens "relative autonomi" i begrundelsesdiskursen

Konceptet om "daglig livsførelse" er som nævnt ikke tidligere blevet behandlet i sammenhæng med vor subjektvidenskabelige

teoridannelse. Det nyindføres altså i det følgende i den, og man må regne med, at det også får konsekvenser for vor samlede ansats. For at vi kan få fat i og udvikle det der er nyt (for os), må vi først forsøge at reformulere München-gruppens *bærende grundkoncepter* i de subjektvidenskabelige termer, som vi allerede har udviklet, og som vi derfor må fremstille på en problemcenteret måde, hvis vi ikke allerede har gjort det. Først da vil det vise sig, i hvilken udstrækning det er muligt uden brud, og i hvilken udstrækning det peger frem mod yderligere problemstillinger.

Som fremført ovenfor⁶ vil München-gruppen med sit livsførelseskoncept først og fremmest have fat i "forholdet mellem individ og samfund" på en ny måde i forhold til de traditionelle sociologiske opfattelser ved at indføre livsførelse som "*formidlende kategori mellem subjekt og samfundsmæssige strukturer*". Livsførelse skal forstås som individets egen "*aktive præstation*". Der tilkommer altså individet bestemte "*frihedsgrader*", dvs. en "*relativ autonomi*" over for forholdene. På den måde "tilegner og afpasser" individet ikke blot samfundet til sig", men "*forandrer det også, ja skaber det egentlig først (sammen med andre)*". – Hvordan skal dette formidlingsforhold reformuleres i et subjektvidenskabeligt sprog?

Vi begrænser os ikke til de gængse sociologiske og samfundsteoretiske bestemmelser af "samfundsmæssige forhold". Vi opfatter dem også som *betydninger, betydningskonstellationer, betydningsanordninger* osv. "vendt mod subjekterne". Det gør vi i en meget speciel, for ikke at sige egensindig

forstand. Vi betragter dem nemlig som indbegrebet af de samfundsmæssigt producerede *almengjorte handlemuligheder (og -begrænsninger)*, subjektet *kan*, men på ingen måde *skal* omsætte i handlinger i sammenhæng med sin egen livspraksis' interesser. *Hvilke* af de betydninger, der er givet som handlealternativer i en sådan "*mulighedsrelation*", subjektet faktisk omsætter i handlinger, afhænger ifølge vor konception af de *grunde*, det har hertil i forhold til sine interesser i retning mod at opnå rådighed over verden og livskvalitet. Sagt mere præcist: Subjektet kan *uddrage* bestemte aspekter af de betydningsanordninger, det er konfronteret med, som sine *handlepræmisses*. Af disse præmisses følger så (implikativt eller "inferentielt") bestemte handleforsæt, der er "fornuftige" for subjektet, dvs. i dets interesse, og som det realiserer som handlinger, hvis der ikke er modstand/forhindringer mod det i den kontingente realitet (altså alt andet lige) (sml. fx Holzkamp, 1983, kap. 7.4. og 1993, s. 21 ff.).

Det fremgår af dette sammendrag, at i det subjektvidenskabelige begrebsapparats videnskabelige "begrundelsesdiskurs" må "daglig livsførelse" ligesom enhver menneskelig livsvirksomhed forstås som "relativt autonom" over for de samfundsmæssige forhold, da den ikke er "betinget" af dem, men blot "begrundet" i dem som *handlemuligheder* (ligesom i München-gruppens opfattelse). Men graden af "relativ autonomi" og "frihedsgraderne" i relation til forholdene må bestemmes nærmere i to henseender: Hvilke almene aspekter ved en foreliggende betydningsanordning jeg kan udrage som mine handlepræmisses – hvilke alternativer jeg altså overhovedet har her – afhænger for det første af selve de historisk opståede almengjorte handlemuligheder og -begrænsninger, der er "genstandsmæssiggjort" i den konkrete betydningsanordning. De handlemuligheder der (endnu) ikke findes her ge-

⁶ I det følgende citerer jeg for enkelhedens skyld fra passager i München-gruppens arbejder, som vi allerede har anført, uden at henvise påny. Henvisningerne kan, om nødvendigt, let findes i min tidligere, forholdsvis korte sammenfattende fremstilling. Jeg anfører heller ikke de fremhævelser, jeg vil gøre i min fremstilling.

nerelt, kan jeg heller ikke gøre til præmisser for mine handlinger. For det andet afhænger det af mine interesser, som mine handlingers begrundethed/"fornuftighed" er funderet i for mig. Også som følge deraf er mine optioner i det foreliggende tilfælde ikke ubegrænsede, for de handlealternativer, der er uforenelige med min interesse i at opretholde eller udvide min rådighed og livskvalitet, er på forhånd udelukket af "psykologiske" grunde. Mine handlinger kan ganske vist "stå i modstrid med mine objektive interesser, men ikke i modstrid med mine ... interesser sådan som jeg oplever dem som min situation". I den sætning, at mennesket ikke bevidst kan skade sig selv, ligger så at sige det eneste genstandsmæssige apriori" for subjektvidenskaben (Holzkamp, 1983, s. 350). Selvom dette forhold til interesserne gør mine principielt tænkelige handlealternativer ikke-vilkårlige, "determinerer" eller indskrænker det på ingen måde min subjektive "autonomi". Det er jo mine interesser, der ligger til grund for min handleoption, og en bevidst krænkelse af mine interesser kan altid kun være påtvunget mig "udefra" på en eller anden måde, men aldrig være bevirket af min "frihed".

Men hvordan skal vi så i vor konception reformulere München-gruppens karakteristik af subjektets "relative autonomi" som en relation mellem blot at *tilegne sig* forholdene og at *skabe og forandre* dem i den "daglige livsførelse"? Vi har så at sige en tom plads stående parat til det i vore grundbegreber, idet vi har uddifferentieret den omtalte "mulighedsrelation" til en "*dobbelt mulighed*", nemlig alternativet mellem at handle "*under*" samfundsmæssige betingelser og at handle "*i en udvidelse* af de rådighedsmuligheder der ligger i betingelserne" (Holzkamp, 1983, s. 368). Går man ud fra, at det at forandre nogle forhold umiddelbart forekommer begrundet i at udvide mine rådighedsmuligheder og øge min livskvali-

tet, rejser det straks spørgsmålet om, hvilke grunde jeg så kunne have til i min livsførelse alligevel at lade mig nøje med den "første mulighed" for at handle "under" betingelser og dermed afstå fra at øge min livskvalitet. Med dette spørgsmål har vi fundet en forbindelse til vore tidligere overvejelser over at hænge fast i det "nærliggende" og at overskride det med selvforståelsens hjælp. Således betragtet kan det kun forstås som begrundet og fornuftigt at give afkald på at forandre de givne betydningsstrukturer og handlemuligheder i min livsførelse under forudsætning af, at jeg *anticiperer*, at forsøget på at ændre forholdene ved at overskride det "nærliggende" *truer den nuværende stabilitet i min livsførelse*, så der er fare for, at mit forsøg på at ændre betingelserne fremkalder konflikter, der også kunne sætte status quo i mine rådigheds-/livsmuligheder over styr. Hermed kommer magtforholdene igen ind i billedet, dog ikke som en klar adskillelse mellem de "mægtige" og de "afmægtige", men som en *fordeling* af magtforhold i de daglige strategier til at hævde og forsvare sig, som Foucault igen og igen har fremhævet (det vil blive meget relevant for vore videre overvejelser). Alternativet mellem at ændre de givne (begrænsede) betingelser for min daglige livsførelse og at affinde mig med dem står altså i et spændingsforhold mellem at øge min livskvalitet og en defensiv afværgelse af trusler, som vi tidligere har karakteriseret. Hermed har de nævnte selvretfærdiggørelses- og forsvarsformer, faren for ubevidst at skade sig selv og nødvendigheden af derfor at "genemskue mine egne rævestreger" også vist sig at være aktuelle, når jeg skal bestemme min "dobbelte mulighed" for at gøre brug af min livsførelses relative autonomi (det skal vi først og fremmest vise senere). Det kaster også nyt lys over forholdet mellem de handlemuligheder, der principielt er givet mig i en betydningsanordning, og de handlepræ-

misser, jeg faktisk uddrager derfra. For det første kan det nemlig kun forekomme mig "begrunder" at gøre mig de bestående handlemuligheder for at øge min livskvalitet bevidst, i den udstrækning jeg ikke må anticipere en umiddelbar trussel mod den stabilitet jeg har opnået i min livsførelse ved at realisere dem. Og for det andet kan jeg kun sætte mig for at ændre og udvide den foreliggende betydningskonstellation, hvis jeg har kunnet gøre de givne handlemuligheder til præmisser for mine handleforsæt og handlinger i et sådant omfang, at jeg stødte på "grænser", der kun kan overskrides ved at forandre betingelserne for min livsførelse og de heri involverede magtforhold. – Den dynamik i den daglige livsførelse, der hermed antydes, kan først blive fuldt forståelig senere, når vi har beriget vort "livsførelses"-koncept med væsentlige bestemmelser ved hjælp af reinterpretationen.

Vore hidtidige redegørelser viser, at vi trods vor subjektvidenskabelige erkendelsesinteresse principielt absolut ikke må eller kan negligere de koncepter, München-gruppen har udviklet ud fra sin sociologiske erkendelsesinteresse. Deres analyser af "livsførelsens" historiske opståen og akcentuering i takt med den totalsamfundsmæssige "modernisering", "rationalisering" og "individualisering" har tværtimod bestemt plads i vort grundlæggende begrebsapparat. Her opfattes de som *de samfundsmæssige processer og forhold*, hvis aspekter vendt mod subjektet kan blive til *betydningsanordninger*, der er givet for mig som almengjorte handlemuligheder. Men spørgsmålet om, hvilke samfundsmæssige bestemmelser der overhovedet kan *indgå i formidlingen mellem individ og samfund*, må unægtelig stilles mere præcist. Grundlæggende set falder nemlig alle de begreber til karakteristik af sociale strukturer og deres historie bort, der *ikke kan reformuleres som almengjorte handlemuligheder for subjekter* (såsom

"produktionsmåde", "feudalisme", "individualisering", osv.). Subjektvidenskabeligt set er det en metodisk kunstfejl fx uden videre at spørge, hvilken indflydelse de "borgerlige klasseforhold" eller samfundets stigende "modernisering og rationalisering" har på de individuelle subjekter. Det gælder også helt bortset fra, at det først og fremmest drejer sig om *begreber*, som sociologer og samfundsteoretikere har *opfundet*, men som ikke dermed allerede automatisk er blevet til en realitet for de individer, de potentielt kunne øve indflydelse på. Tværtimod ville det i hvert fald først kræve en teoretisk udarbejdelse af de mangfoldige formidlingsplaner mellem de totalsamfundsmæssige strukturer og processer og individernes konkrete daglige verden, før man så meget som kunne nå frem til meningsfulde *hypoteser* om, hvilke handlemuligheder og -begrænsninger der følger heraf for de konkrete subjekter. Ser man bort fra disse formidlingsplaner, kan man naturligvis alligevel støde på statistiske regelmæssigheder om forholdet mellem de omfattende sociologiske kategorier og individuelle kendetegn fx ved "livsførelsen", men så er det helt umuligt at tolke dem inden for en subjektvidenskabelig referenceramme. Efterfølgende ad hoc forklaringer kan næppe kompensere herfor, for de overvinder jo ikke det nævnte teoretiske deficit.

Alt dette betyder principielt, at en ren arbejdsdeling mellem den sociologiske og den subjektvidenskabelige livsførelsesforskning i det mindste ikke kan opretholdes i denne forbindelse. Man kan hverken bare udelade de sociostrukturelle forudsætninger for at akcentuere og forandre "livsførelsen", som sociologien har udarbejdet, da analysen af de subjektive handlegrunde så ville blive hængende i luften, eller blot overtage disse forudsætninger sådan som de er. Tværtimod hører det til den *subjektvidenskabelige* teori-dannelse at fremanalysere formidlingspla-

nerne mellem de sociostrukturelle kendetegn og livsverdenens betydningsanordninger og handlemuligheder for individerne på en problemcentreret måde i en sådan udstrækning, at det kan blive meningsfuldt at stille spørgsmålet om deres mulige omsættelse i handlepræmisser, handleforsæt og handlinger. Det er de *"betydnings og begrundelses analyser"*, vi programmatisk har krævet og (i det mindste) forsøgsvis realiseret i analysen af de institutionelle forudsætninger for skolelæring (Holzkamp, 1993, kap. 4), og som også er uundgåelige for den subjektivvidenskabelige udforskning af livsførelse.

Vi har nu afsluttet første skridt i vor subjektivvidenskabelige reinterpretaion af München-gruppens koncept om "livsførelse" som formidlingsled (Voß taler undertiden også om "missing link") mellem individ og samfund på grund af subjektets "relative autonomi" i relation til forholdene, når det "fører" sit liv. Dette reinterpretaionsskridt har ført til to ting: For det første viste det sig, at en sådan reformulering stort set er mulig uden brud. Og for det andet gav indførelsen af vort "begrundelsesanalytiske" begrebsapparat – udover den rent negative bestemmelse af subjektets "frihedsgrader" – mange positive bestemmelser af måden at realisere samfundsmæssige handlemuligheder i individuel handling, som er forudsætninger for en aktiv forandring af de givne samfundsmæssige forhold og af de modsigelser og konflikter, man må regne med i den forbindelse. Vi må dog indrømme, at vore hidtidige redegørelser måtte forblive ret uspecifikke og nok kunne relateres til menneskelig livsvirksomhed i det hele taget, men kun eksempelvis til "livsførelse". Før vi kan frugtbar gøre de positive bestemmelser af den subjektive problematik ved den "relative autonomi" i vort eget livsførelses koncept, må vi i et næste reinterpretaionsskridt inddrage det, der ifølge München-

gruppens forståelse udgør det særegne ved "livsførelse": "Livsførelse" er en aktivitet *"hver eneste dag"* for at *organisere, integrere og konstruere* dagligdagen på en sådan måde, at de forskellige og modstridende krav, der her kommer individet imøde, kan forenes og "ordnes". – Hvordan tager disse konceptioner sig ud i den subjektivvidenskabelige reinterpretaion?

Den subjektive begrundethed ved den daglige livsførelses elementære cyklicitet

Den mest elementære særegenhed ved "daglig livsførelse" ligger i dens tidligere omtalte karakter som et "selvreproduktivt system" til at organisere det *"hverdagslige"* som en selvstændig forløbsgestalt i forhold til livsforløbet. De velkendte lineære modeller over "stimulus-response kæder" eller (handlingsregulations teoriens) mål-middel hierarkier kan ikke afbilde dette tilstrækkeligt. Et koncept om "automatisering" af handleforløb kan heller ikke karakterisere det *specifikke* ved livsførelse tilstrækkeligt. For at kunne det må man tværtimod tage højde for, at de lineære former for handlingsorganisation ophæves i *cykliske*. Ganske vist er det at gå i seng – lige fra at vaske sig via at klæde sig af (med skoene først) til at krybe ned under dynen – i sig selv en lineær kæde af handlinger, der godt kan forløbe mere eller mindre "automatiseret". Men det bliver først til et element i den daglige livsførelse ved, at jeg *gentager* det hver aften og indpasser den lineære handlingsstruktur i en *cyklisk* struktur, hvor den får sin plads og betydning inden for andre forehavender jeg ligeledes gentager – stå op (igen) om morgenen, spise morgenmad, gå på arbejde, osv.. Disse cyklusser er ganske vist formidlet af mange forskellige på forhånd givne eksterne cyklusser – fra familiens rækkefølge for at komme på badeværelset over butikkers åbningstider til institutionelle reguleringer af arbejdstiden,

hvor de forskellige cykliske niveauer hænger mere eller mindre løst sammen med den kosmiske dag-nat cyklus, som de samfundsmæssige repetitionssystemer tager mål efter. Alligevel forløber min livsførelses cyklus ikke af sig selv. *Jeg* må få den til at forløbe i kraft af min egen aktivitet. *Jeg* må stille vækkeuret (og kan også "glemme" det mere eller mindre bevidst), *jeg* må gå i skole om morgenen (og kan også undgå det ved at undskylde mig med sygdom, pjække, osv.). I det hele taget kan jeg som helhed (forbigående?) gøre mig fri af den cykliske organisation af livet, "gøre nat til dag", "trappe ned", "stå af", osv.. Men så må jeg også bære følgerne af det (hvilket vil blive tydeligere senere), overtage ansvaret for det – og i øvrigt snart igen nødtvunget indpasse mig i en cyklisk organisation af livsførelsen, hvad enten det er den gamle eller en ny.

Spørger jeg nu, hvilken *funktion* den cykliske organisation af min livsførelse har for mig, hvilke *grunde* jeg kan have (i forhold til mine interesser) til permanent at indlade mig på sådanne repetitive strukturer, bliver det klart allerede ved en almen betragtning, at det medfører en *central aflastning* af min måde at klare tilværelsen på. Biologisk-fysiologiske reguleringssystemer, der foregår uden for min bevidsthed, befrier mig ganske vist fra at blive overbebyrdet af selv at skulle sørge for at regulere mine kropsfunktioner (åndedræt, fordøjelse, osv.). Men på handleplanet må jeg selv sørge for at regulere reproduktionen af mit eget liv, til forskel fra subhumane levende væsener hvis biologiske udrustning i mere eller mindre stor udstrækning befrier dem herfra. Således må jeg også sørge for, at det ikke *systematisk overbebyrder* mig og afholder mig fra mit "egentlige liv". Det er netop her, funktionaliteten ved at indlade mig på den elementære cykliske organisation af min daglige livsførelse ligger begrundet. Det aflaster mig jo fra hver eneste gang igen at måtte uddrage

præmisser fra de givne betydningsanordninger og danne handleforsæt i forhold til dem for at kunne begrunde mine handlinger. Og det bliver ligeledes overflødigt for mig hver eneste gang igen at måtte afklare, om disse handleforsæt og handlinger faktisk er i min interesse. Tværtimod er det også fremover *nærliggende* for mig at forlade mig på det pågældende handleforløb, for jeg har jo "altid" fuldbyrdet det sådan på basis af dets cykliske karakter og kunnet reproducere mit livsgrundlag på den måde. Begrundelsen af forløbet er en "selvfølge" for mig. Det "siger sig selv", er begrundet "i sig selv" for mig, eller rettere: I den rene og skære kendsgerning at jeg tidligere har fuldbyrdet samme handleforløb. Disse forløb udgør "rutiner" i den forstand, at jeg inddrager dem i min daglige livsførelse "*uden fornyet refleksion over, om præmisserne for deres begrundelse er givet*" (Holzkamp, 1993, s. 315). De lineære handleforløb ligger dermed heller ikke under for nogen begrundelsespligt, hvis eller i den udstrækning de er dele af sådanne handlecykluser. Men det betyder på ingen måde, at den daglige livsførelses cykliske figurer i en eller anden forstand falder ud af den intersubjektive begrundelsesdiskurs (og fx kan anses for at være "betingede"). De er tværtimod begrundet negativt ved, at man her netop "*ikke ser nogen fornuftig grund til at efterprøve præmisserne særskilt hver eneste gang*" (op. cit.).

At den cykliske organisation af min daglige livsførelse er begrundet i mine interesser, bliver endnu tydeligere, når man betragter den forbigående ødelæggelse af dagligdagens cyklicitet fx på grund af alvorlig sygdom, en pårørendes død, krig, osv.. I disse ekstreme situationer ved man bogstavelig talt ikke, hvad man (først) skal gøre, man mister rådigheden over sine livsbetingelser og ser sin eksistens elementært truet. Svarende hertil består overvindelsen af sådanne kriser (eller i det mindste det første skridt

hertil) i at genvinde "dagligdagen", dvs. den daglige livsførelses cykliske rutiner. Kun i det omfang det er lykkedes, ved man igen, "hvordan det skal gå videre", eller at det "nok skal gå videre på en eller anden måde". Vi kan nu forstå, i hvilke foreløbigt udsigtsløse og håbløse situationer rekonstruktionen af de daglige rutiner hjælper mig videre. Når jeg er vendt hjem efter en operation med udsigt til, at jeg måske snart skal dø, forekommer "det hele ikke længere så slemt" i takt med at jeg genfinder min dagligdag ved hjælp af velkendte cykliske sysler. Det gør så at sige det skrækelige og ufattelige mindre egentligt. Når man er kravlet uskadt ud af ruinerne efter et luftangreb og ikke aner, om venner og pårørende stadig lever, og hvordan det hele overhovedet skal gå videre, rekonstrueres først – såvidt det på nogen måde er muligt – brudstykker af dagligdagens cyklicitet som første eller sidste holdpunkt. Måske siger en overlevende straks til de andre "jeg prøver lige at finde noget varmt vand og pulver og laver os først lidt kaffe" – bagefter må vi så se, hvordan det går. I fangenskab, fx i fængslet, hører det ud over frihedsberøvelsen måske til de stærkeste belastninger, at min egen daglige cyklus er taget ud af hænderne på mig med minutvisse fremmedbestemte ordninger – signaler til at gå i seng, til gårdtur, mad gennem luften, at blive afhentet og ledsaget på alle veje – så jeg stort set er udleveret til forholdene. Det spidser endnu mere til, når masseindkvarteringer med skiftende sammensætning, manglende informationer om grundene til tilfangetagelsen og tidspunkterne for løsladelsen, hyppige og vilkårlige omlægninger tilmed berøver mig min tilvænning til de pålagte cyklusser og selv skæret af en sidste rest autonomi. Dermed fratages jeg mit elementære eksistensgrundlag (selvom jeg får tilstrækkelig ernæring), og tilbage bliver faktisk ofte kun selvmordet som en sidste udvej – som man ofte ser i regeringens nu-

værende praksis med at fængsle ikke-tyske flygtninge før udvisning.

Disse sidste udredninger antyder, at livsførelsen er kendetegnet ved en ejendommelig *tidsskstrukturering* på de daglige cykliske rutiners niveau. Da de lineære forandringer her er ophævet i cykliske bevægelser, der så at sige løber tilbage i sig selv, er tidsligheden i en vis forstand sat i stå, og cyklusserne fremtræder som om de er løst fra tidsligheden. I morgen tidlig står jeg igen op, også i overmorgen, og dagen derpå, og *sådan fortsætter det altid*. Denne tidslige kvalitet ved det hverdagslige er måske væsentlig for at forstå den dagligdags banalitetens ejendommeligt trøstende karakter. Sålænge og fordi det altid fortsætter på den måde, kan der egentlig ikke ske mig ret meget. Adskillelse, tab og død er udelukket (jeg dør sikkert en eller anden gang, men ikke endnu og egentlig slet ikke). Det er sikkert en af grundene til, at det er så påtrængende for mig at rekonstruere den daglige cyklicitet, når den er ødelagt. Jeg kan egentlig ikke leve videre uden denne illusionære tilsløring af forgængelighed, eller rettere sagt: Uden at forgængeligheden ikke kan tematiseres, fordi den relativiserer, opløser og ødelægger min nuværende tilværelse "fra enden af". At det aldrig helt lykkes at fornægte faren og skrøbeligheden ved min tiltro til det cykliske dagliglivs "evighed", og at den fortrængte forgængelighed "mumler" i baggrunden og undertiden trænger frem i min bevidsthed som et lyn, kan være baggrunden for mange slags nedslåethed og håbløshed, hvis aktuelle anledning ikke kan forklare deres oplevede tyngde tilstrækkeligt.

Når den daglige cyklicitet er et middel til elementær livssikkerhed, kan den daglige livsførelse *ikke være "hele livet"* for mig. Den er ganske vist basis for alt andet. Den trænger min eksistensangst tilbage og holder så at sige min ryg fri. Men selvom det "egentlige" – produktiviteten, rusen, lykken,

opfyldelsen af mening, fælles kamp – på en eller anden måde befinder sig i dens folder, rejser det sig alligevel lodret fra livsførelsens cyklicitet. Det gør det daglige møje med "det evigt samme" til at holde ud, ja det skubbes måske helt ud i periferien af det "egentlige livs" bevidsthedsfyldende bredde. Heri kan der ligge en dynamik i retning af reelt at overskride dagligdagen, en ringeagt for dens ordninger, en ignorering af dens hverdagslige krav – med risiko for måske ikke at kunne "finde tilbage" igen og således miste den elementære basis som det "egentlige" alene kan vokse frem af. Omvendt kan den "daglige ensformigheds" trummerum selv få bevidsthedsfyldende bredde, i den udstrækning mit perspektiv på et "egentligt liv" er blokeret af knugende omstændigheder, sygdom, alder, isolation. På den måde kan det resignerende og fortvivlede spørgsmål trænge sig på, hvorfor jeg egentlig skal stå op igen hver morgen og til hvad, når livet faktisk kun er "en byrde for mig" (som det hedder i en berømt test).

Men der må trods alt tages højde for, at grænsen mellem "daglig livsførelse" og "egentligt liv" sikkert aldrig kan drages klart, og at man ikke kan angive nogle objektive kendetegn på, hvad der hører til det ene og hvad der hører til det andet. Tværtimod afhænger det af den konkrete kontekst, hvordan jeg oplever og "tolker" forholdet mellem dagligdag og liv. Således kan min genvundne dagligdags beskedne autonomi (forbigående?) betyde en virkelig lykke for mig, når jeg vender hjem fra et langt sygehusophold. Ligeledes kan den fælles dagligdag vi stadig har tilbage, når jeg bliver gammel sammen med et elsket menneske, mere og mere få kvalitet af en

uerstattelig kostbarhed. Omvendt kan ellers garanterede ekstaser som den seksuelle tilfredsstillelse snart mere og mere blive til en dagligdags rutine og miste sin karakter som det "egentlige" i forhold til dagligdagen, hvis den gentages cyklisk (hver lørdag aften). Alligevel forekommer den begrebmæssige skellen mellem daglig livsførelse og egentligt liv mig nødvendig. Det er fordi man ellers ikke kan forstå den daglige cyklicitets særegenhed: dens særlige "tomhed" og behov for at blive suppleret. Det er også fordi man ellers ikke råder over et begrebssystem til kort og klart at formulere den daglige livsførelses karakteristiske kognitive begrænsninger – fikseringen på det "nærliggende" osv. – netop som begrænsninger (det vender jeg udførligt tilbage til).

I de ovenstående redegørelser lod jeg foreløbig som om "livsførelse" udelukkende er hver enkelt anliggende, for først at lade selve den daglige cyklicitets kendetegn komme til deres ret. Det krævede betragtelige abstraktioner. Således måtte der ses bort fra, at der altid var involveret sociale fordringer i den individuelle livsførelse, når fx at "gå i skole" og at "gå på arbejde" blev anført som instanser i den daglige cyklus. På grund af disse udeladelser har vor reinterprettation først og fremmest endnu ikke kunnet inddrage de centrale kendetegn ved München-gruppens forståelse, at den daglige livsførelse er en aktiv "integration" og "konstruktion" af dagligdagens organisation stillet over for mangfoldige krav. Her sætter vor fortsatte diskussion nu ind i en ophævelse af denne abstraktion.

Hvad er det egentlig nøjagtigt der skal "integreres" af den daglige livsførelse?

Referencer

- Dunkel, W. 1993: Kontrolle und Vertrauen: Die Herstellung von Stabilität in der alltäglichen Lebensführung. In: Jurczyk, K. & Rerrich, M.S. (Hg.). *Die Arbeit des Alltags. Beiträge zu einer Soziologie der alltäglichen Lebensführung*. Freiburg, 195-209.
- Freud, S. 19XX: *Gesammelte Werke* (FGW), Bd. 1 – XVIII. Frankfurt/M.
- Holzcamp, K. 1983: *Grundlegung der Psychologie*. Frankfurt/M.
- Holzcamp, K. 1990: "Worauf bezieht sich das Begriffspaar 'restriktive/verallgemeinerte Handlungsfähigkeit'?" In: *Forum Kritische Psychologie* 26, 35-45.
- Holzcamp, K. 1991: "Was heißt 'Psychologie vom Subjektstandpunkt'?" In: *Forum Kritische Psychologie* 28, 5-19.
- Holzcamp, K. 1993: *Lernen. Subjektwissenschaftliche Grundlegung*. Frankfurt/M. Campus Verlag.
- Holzcamp, K. 1996. Psychologie: Selbstverständigung über Handlungsbegründungen alltäglicher Lebensführung. *Forum Kritische Psychologie* 36, 7-112.
- Jurczyk, K. & M.S. Rerrich (Hg.) 1993a: *Die Arbeit des Alltags. Beiträge zu einer Soziologie der alltäglichen Lebensführung*. Freiburg.
- Jurczyk, K. & M.S. Rerrich 1993b: Einführung. Alltägliche Lebensführung: der Ort wo 'alles zusammenkommt'" In: dies. (Hg.). *Die Arbeit des Alltags. Beiträge zu einer Soziologie der alltäglichen Lebensführung*. Freiburg, 11-45.
- Jurczyk, K. & M.S. Rerrich 1993c: Lebensführung, soziale Einbindung und die Strukturkategorie "Geschlecht". In: dies. (Hg.). *Die Arbeit des Alltags. Beiträge zu einer Soziologie der alltäglichen Lebensführung*. Freiburg, 262-278.
- Kudera, W. und G.G. Voß 1990: Lebensführung zwischen Routinisierung und Aushandlung. Die Arbeitsteilung der Person unter Veränderungsdruck. In: Hoff, E.H. (Hg.). *Die doppelte Sozialisation Erwachsener. Zum Verhältnis von beruflichem und privatem Lebensstrang*. München, 155-176.
- Lorenzer, A. 1974: *Die Wahrheit der psychoanalytischen Erkenntnis. Ein historisch-materialistischer Entwurf*. Frankfurt/M.
- Markard, M. 1984: *Einstellung – Kritik eines sozialpsychologischen Grundkonzepts*. Frankfurt/M.
- Mehan, H. 1979: *Learning Lessons. Social Organization in the Classroom*. Cambridge/Mass.
- Mörth, I & G. Fröhlich (Hg.) 1994: *Das symbolische Kapital der Lebensstile. Zur Kultursoziologie der Moderne nach Pierre Bourdieu*. Frankfurt/M.
- Sauermann, E. 1997. "Læring" – udfordringen fra Klaus Holzcamp. *Nordiske Udkast*, 25, 1, 79-89.
- Vetter, H.R. (Hg.) 1991: *Muster moderner Lebensführung. Ansätze und Perspektiven*. München.
- Voß, G.G. 1991: *Lebensführung als Arbeit. Über die Autonomie der Person im Alltag der Gesellschaft*. Stuttgart.